

Didysis karas: diskursai ir atminimo praktika tarpukario Lietuvoje

VYTAUTAS JOKUBAUSKAS

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas,
Herkaus Manto g. 84 (VI korpusas), LT-92294 Klaipėda
El. paštas pilsotas@yahoo.com

Straipsnyje (1) analizuojami Didžiojo (Pirmojo pasaulinio) karo diskursai ir atminimo kultūros praktika tarpukario Lietuvoje. Tyrime aptariama grožinės literatūros Didžiojo karo tema kiekis tarpukario Lietuvoje ir jos pobūdis (atkreipiant dėmesį į verstinių ir vietinių autorių kūrinių lygį, literatūros karo tema „pakilimą“ ir pokyčius), šio karo reikšmė visuomenei; atskleidžiama Didžiojo karo sukakčių minėjimų ir karių kapų tvarkymo praktika tarpukario Lietuvoje.

Raktažodžiai: Didysis (Pirmasis pasaulinis) karas, diskursas, karių kapai, literatūra karo tema, karo nuostoliai, Lietuvių-prancūzų draugija

Didysis (Pirmasis pasaulinis) karas įvardytinas atskaitos tašku, reiškiniu, kai „viskas“ vyko „prieš“ arba „po karo“, tačiau kartu ir tam tikra laiko atkarpa, kuri iš esmės pakeitė žmonių gyvenimą, įsitvirtino atmintyje, o tarpukariu buvo įvairių diskursų sudedamoji dalis. Pabrėžtina, kad Didysis karas turėjo svarų poveikį Lietuvos visuomenei ir jam pasibaigus. 1934 m. rašyta: „Didysis karas pasibaigė, negaudžia patrankos, nežvanga ginklai, bet dar ilgus metus tautoms teks sunkiai kovoti su baisiomis Didžiojo karo išdavomis. Tai irgi savo rūšies karas“ [63, 351]. Taigi Lietuvos visuomenei teko kariauti tą karą bandant atsakyti, ką jis reiškė Lietuvai, įvertinti jo padarinius. Pagaliau, susidurta su emocijų traumų pasekmėmis, o visa šalis buvo nusėta aukų kapais.

Didysis karas buvo pati masiškiausia žmonijai iki tol žinoma ginkluota kova. Jis lėmė kare dalyvavusių valstybių užsienio ir vidaus politiką. Ieškota bendrų vardiklių, pavyzdžiui, kaip karas vertintas kitose šalyse – Vokietijoje, Prancūzijoje ar Didžiojoje Britanijoje. Praėjus šimtmečiui po Didžiojo karo dažnai manome, kad tarpukariu Lietuvoje Pasaulinis karas nebuvo aktualus, palyginti su nepriklausomybės paskelbimu ir kovomis dėl jos. Tačiau galbūt tai tik XXI a. interpretacija, labiau išreiškianti esamas realijas, o ne tarpukario padėtį?

Tyrimo tikslas – nustatyti Didžiajam karui teikiamą reikšmę tarpukario Lietuvoje; tam bus tiriami tarpukario diskursai ir Didžiojo karo atminimo praktika (ar jos apraiškos).

(1) Straipsnis parengtas įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą mokslininkų grupių projektą „Pirmojo pasaulinio karo atminimas: Lietuvos ir Rytprūsių lyginamoji analizė (iki 1939 metų)“ (MIP-021/2015).

Tyrimo uždaviniai:

- 1) išnagrinėti Didžiojo karo vietą viešuosiuose diskursuose tarpukario Lietuvoje;
- 2) atskleisti tarpukario atminimo kultūros praktiką Lietuvoje, susijusią su Didžiojo karo paminėjimu ir jo karių kapų tvarkymu.

Tyrimo chronologinės ribos – tarpukaris, 1919–1940 metai. Susitelkiama į vieną atvejį, o lyginamoji analizė paliekama ateities tyrimams. Straipsnyje analizuojami Didžiojo (Pirmojo pasaulinio) karo diskursai ir atminimo kultūros praktika, taikyta tarpukario Lietuvoje. Čia nesiekta aprėpti visą su karu susijusią literatūrą, įmanomus diskursus ar praktiką. Tai jau būtų atskiros studijos ar monografijos lygio darbas.

Kai kurie tyrimui aktualūs aspektai, pvz., edukaciniai – bendrojo lavinimo programos, mokymo priemonės bei muziejų kolekcijos ir ekspozicijos, bus analizuojami vėlesniame vykdomo projekto („Pirmojo pasaulinio karo atminimas: Lietuvos ir Rytprūsių lyginamoji analizė (iki 1939 metų)“) etape. Šio teksto kontekste itin svarbūs Pirmūnų sąjungos ir karo invalidų analizės klausimai (2), nes jų visuma leidžia perprasti Didžiojo karo vietą bei vaidmenį Lietuvos valstybės ir visuomenės gyvenime tarpukariu. Apskritai Didysis karas ar su jo atminimo kultūra bei įvaizdžiais susijusios problemos XXI a. Lietuvos istoriografijoje nėra itin populiarūs tema [61; 65; 109; 110; 213; 222; 251].

DIDŽIOJO KARO SIUŽETAJ LITERATŪROJE

Didysis karas tapo grožinės literatūros siužetų pagrindu. 1930 m. suomių poetas ir prozininkas Henry'is George'as Williamas Parlandas, kelerius metus gyvenęs Kaune, *Vaire* rašė: „Didysis karas kūliomis apvertė karo filosofiją. Jis nušlavė paskutinius Viduramžių siekiančius individualios dvikovos pėdsakus ir asmenybės vietoje pastatė visai kitas sąvokas: masės ir technikos.“ Autorius pabrėžė, kad Didžiajame kare nebedalyvavo asmenybės, o tik kolektyvai ir kariuomenės, kuriose nebebuvo senojo herojinio tipo didvyrių. Naujasis didvyrio vaizdinys – „paprastas vidutinis žmogus“ [169, 261–262]. 1934 m. literatūrologas, kritikas, žurnalistas ir rašytojas Julius Būtėnas teigė, kad „tik iš Didžiojo karo pasaulis tikrai pažino karą, tik Didįjį karą vaizduodami rašytojai aprašė tikrą karą“ [37]. Aptaęs grožinę literatūrą Didžiojo karo tema Prancūzijoje, Vokietijoje, Didžiojoje Britanijoje, JAV, SSRS, Bulgarijoje, Vengrijoje ir Čekoslovakijoje, konstatavo, kad lietuvių literatūra po karo „tik kvapą atgauna“. Paminėjęs Maironį („Mūsų vargai“), Vydūną („Pasaulio gaisras“), Jono Norkaus sudarytas *Didžiojo karo laikų lietuvių dainas*, kuriose perteiktos lietuvių patirtys karo metu, Antaną Vienuolį („Prieš dieną“), jis pabrėžė, kad „senesniesiems mūsų rašytojams“ daugiau žinomas karo pabėgėlių Rusijos imperijos gilumoje gyvenimas ir kad „vertesnės karo literatūros galima laukti iš naujųjų rašytojų, kuriems teko vokiečių okupacija ir visa kita pergyventi vietoj“. J. Būtėnas pateikė kelis pavyzdžius: Jono Šimkaus apysaką „Nuvirtus beržams“, Juozo Tarvydo „Per audrą“, Petro Vaičiūno „Liepsnojančios širdys“ [38]. Kiek vėliau daugiau „kariškų motyvų“ buvo įžvelgiama Liudo Giros ir Kazio Binkio kūryboje [157]. J. Būtėno teigimu, grožinės literatūros Didžiojo karo tema bruožas tarpukariu buvo joje vyraujantys klausimai: „dėl ko kariuojama, kam reikalingas karas, kaip karų ir viso būtų galima išvengti“, o ypač „karo scenų baisumo, šurpumo vaizdavimas“, nes, anot jo, šios literatūros gerbėjai knygas vertino pagal tai, kaip jose pavyko atskleisti fronto realybę [39]. Analizuotos karinės dainos ir tai, kaip jose XX a. pirmojoje pusėje buvo „sugražintas“ kario herojaus įvaizdis, karo

(2) Plačiau žr. kituose V. Jokubausko parengtuose straipsniuose vykdam LMT projektą MIP-021/2015.

filosofija Vydūno ir Vaižganto darbuose, nes „gilesnės karo prasmės ieškoti ypačiai pastūmėjo Didysis karas“ [8].

Didžiojo karo tema tarpukariu grožinėje literatūroje išties buvo ryški. Vienas pirmųjų romanų buvo Adrieno Gustave'o Henrio Barbusse'o *Le Feu* („Ugnis“), išleistas 1916 metais. 1914 m. savanoriu stojęs į Prancūzijos kariuomenę, fronte sužeistas ir demobilizuotas, autorius, remdamasis savo patirtimi, parašė šią knygą dar tebevykstant karui. Būtent A. G. H. Barbusse'as pirmasis pasauliui atskleidė tikrąjį karo veidą [37, 408]. 1920 m. Vokietijoje pasirodžiusi Ernsto Jūngerio knyga *In Stahlgewittern* lietuvių kalba buvo išleista tik 2016 m. [88].

Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo Karo mokslo valdyba 1926 m. išleido Didžiojo karo legendinio lakūno – „raudonojo barono“ Manfredo Albrechto Freiherrio von Richthofeno autobiografinę knygą *Raudonasai karo lakūnas* (vok. *Der rote Kampfflieger*), kurioje autorius dalijasi savo išgyvenimais taikos ir karo metu. Vertėjas vyr. lt. Jonas Pyragius savo įvadiniam žodyje teigė, kad knygą išvertė norėdamas visuomenę ir karius supažindinti su aviacijos veikla Didžiajame kare [202]. A. G. H. Barbusse'o romanas *Ugnyje* lietuvių kalba išleistas 1928 m. (JAV) [18] (3), o 1934 m. Lietuvos žurnalas *Kultūra* išspausdino šio romano ištrauką „Mirtis dumble“ [17]. 1929 m. Lietuvoje lietuvių kalba buvo išleistas tikriausiai garsiausias romanas apie Didįjį karą – Ericho Maria'io Remarque'o *Vakarų fronte nieko naujo* [201]. Tais pačiais 1929 m. Lietuvoje pasirodė ir 2-asis jo leidimas. Autoriui pranašaujant Nobelio premiją, *Karde* apie knygą rašyta: „neseniai išėjusi Remarko knyga buvo tikra literatūros sezono sensacija. Kalbėta apie ją nemažai. Kiekvienas jautėsi turįs teisės autoritetingai kalbėti apie veikalą, kurio siužetas paimtas iš karo ir daugiausia fronto gyvenimo. Mat, kiekvienas mūsų kartos vyriškis yra ar tai betarpiškas didžiojo karo dalyvis, ar bent artimas visų karo ir pokarinių įvykių liudininkas, todėl kiekvienam šios knygos tema prieinama visose savo detalėse“ [259, 112]. Spaudoje, aptariant po Didžiojo karo išpopuliarėjusius romanus karo tema, į jų turinį buvo pažvelgta kritiškai, nes „karą pažinusiems, jį pergyvenusiems, o svarbiausia jame dalyvavusiems, ypač Remarko vaizdai sukelia rimtų abejojimų dėl jų tikrybės“ [245, 39]. Tačiau E. M. Remarque'o kūriniai Lietuvos skaitytoją domino ir vėliau: 1931 m. pasirodė *Kelias atgal* [199], kurį išleido dvi leidyklos (abi dalis išleido „Sakalo bendrovė“, o I dalis išėjo ir kaip „Naujo Žodžio“ leidinys, verstas to paties vertėjo Broniaus Railos [155]), 1939 m. išleistas trečiasis šio autoriaus romanas Didžiojo karo tematika – *Trys draugai* [200].

1929 m. *Trimate*, pažymint, kad suėjo dešimt metų, kaip „vokiečiai išsikraustė iš Kauno“, buvo paskelbta ištrauka iš Kaune, Ober Osto spaudos skyriuje, tarnavusio Vokietijos kario Arnoldo Zweigo romano „Ginčas dėl seržanto Grišos“ (*Der Streit um den Sergeanten Grischa*, 1928) [44] (4). 1931 m. Lietuvoje buvo išleistas buvusio Rusijos kariuomenės kazokų karininko Chadži-Murato Mugujevo romanas *Ir Rytų fronte nieko naujo* (*И на восточном фронте без перемен: врата Багдада*), 1929) [148], kurio pavadinimą, matyt, nulėmė E. M. Remarque'o knygos sėkmė. Ch.-M. Mugujevo romane aprašomi kazokų šimtinės nuotyčiai keliaujant per dykumą Bagdado link, kur jie turėjo susijungti su

(3) Kitas šios knygos leidimas lietuvių kalba pasirodė 1954 m. [19].

(4) Pristatant knygą rašyta, kad joje „jaudinančia gyvenimo teisybe aprašytas vokiečių okupantų žiaurumas mūsų šaly. Visas romano veiksmas vyksta Lietuvoj, tada Ober-Oste. Čia ir pabėgęs rusų belaisvis Griša, ir besislapstą Lietuvos miškuose vokiečių dezertyrai, ir iš žandarų nagų ištrūkę lietuviai. Jiems visiems vadovauja jauna, bet jau pražilusi lietuvaitė“ [44].

Didžiosios Britanijos pajėgomis. Knygoje neliečiami karių išgyvenimai ar kiti psichologiniai aspektai, bet pasineriama į nuotykių Didžiojo karo metu aprašymą [41]. Trečiasis verstinis kūrinys apie Didįjį karą Lietuvoje buvo 1931 m. pasirodęs Didžiojo karo veterano, prancūzų autoriaus Roland'o Dorgelės romanas [55] *Mediniai kryžiai (Les Croix de bois, 1919)* [53]. 1932 m. išleistos amerikiečių autoriaus Williama T. Scanlono knygos [217] lietuviško varianto paantraštėje skelbta, kad tai „amerikonų *Vakarų fronte nieko naujo*“ versija. Tai, žinoma, galima vertinti kaip rinkodaros sprendimą pasinaudoti E. M. Remarque'o romano populiarumu ir suvilioti Lietuvos skaitytoją įsigyti ir W. T. Scanlono kurinį. 1932 m. lietuvių kalba išleista Jeroslavo Hašeko kūryba, demonstruotas jos pagrindus sukurtas filmas [67; 68; 84] (5). Prancūzų rašytojas F. G. Lebos, kelių romanų autorius, karo priešininkas, romaną *Nekaltųjų kraujas (Le Sang des innocents, 1934)* išleido Didžiojo karo 20 metų sukakčiai paminėti [156, 799]. Jau kitais metais išversta ir išleista Lietuvoje ši knyga [122] ir jos vertimas į lietuvių kalbą sulaukė kritikos pažymint, kad Lietuvos skaitytojai „vertimais labiau pasitiki, negu savąja originaline literatūra, tad pastaruoju laiku vertimų nemaža spausdinama“ [34]. 1933 m. Niujorke lietuvių kalba buvo išleista SSRS rašytojo Moiséjaus Gromovo apysaka *Karas Lietuvoj*: anot vertėjo D. M. Šolomsko, Pirmojo pasaulinio karo „naikinimo liepsna apėmė ir Lietuvą, iki šiolei mes neturėjome rimtesnio kūrinio, nušviečiančio jo vaizdus“ [268].

Tarpukariu nebuvo apsiribojama verstinės literatūros Didžiojo karo tema leidyba, Lietuvos autoriai taip pat įnešė savo indėlį. Petronėlė Bartninkaitė-Rūtelionienė 1930 m. pradėjo leisti keturių dalių romaną *Klaikuma: iš Didžiojo karo laikų ir tremtinių gyvenimo* [21]. Pasirodžius 1-ajam tomui, Vytautas Steponaitis apie knygą atsiliepė šitaip: „Didysis karas tiek pakeitė ne tik atskirų žmonių gyvenimą, bet ir bemaž visos žmonijos, kad nestebėtina, joguei tuo reikalu pasisakė nemaža rašytojų. Bet šį posakį labiau galima taikinti užsieniams, o ne mums. Plačiau tuo klausimu (smulkesnių apysakučių, aprašymėlių neturiu galvoj) pas mus pirmą kartą išsitaria Rūtelionienė.“ Pažėręs autoriai nemažai dalykinių pastabų, recenzentas vis dėlto apibendrino: „iš šio tomo sprendžiant pati autorė kol kas klaikumoį klaidžioja“ [225].

1931 m. pasirodė Onos Pleirytės-Puidokienės, aktyvios lietuvių pabėgėlių Sibire veikėjos [144], knyga, kurios 2-ojoje dalyje pateikti apsakymai apie į Rusijos imperijos gilumą nuo Didžiojo karo pabėgusius lietuvius [183]. 1932 m. su autoriaus dedikacija „Tiems, kurie kovoja dėl taikos“ buvo išleista Antano Skripkausko knyga *Romanas be moters: epizodas iš Didžiojo karo laikų* [220], kuri autoriaus sūnų iniciatyva buvo perleista 2004 m. [146]. Knygoje Didžiojo karo patirtys Lietuvoje perteikiamos iš nedidelės kaimo bendruomenės, įsikūrusios ant Šventupio upelio kranto Šiaulių apskrityje, pozicijų. 1935 m. publikuotas Antano Krasausko romanas *Mirtis už fronto* [118]. Rusijos kariuomenėje

(5) „Spaudos fondas“ išleido knygą *Šaunusis kareivis Šveikas* (knygos nepavyko aptikti nė viename Lietuvos bibliotekų kataloge, taip pat 1932 m. *Bibliografijos žiniuose*, todėl galbūt tai yra tas pats leidinys) – sutrumpintą *Šauniojo kareivio Šveiko nuotykių pasauliniame kare* versiją (Hašek, J. *Šaunusis kareivis Šveikas*. Kaunas: Spaudos fondas, 1932). Tais pačiais metais „Naujasis Žodis“ šį kūrinį išleido kaip savo priedą (Hašek, J. *Šaunusis kareivis Šveikas: Šveikas ruošiasi kariauti*. Kaunas: Naujasis Žodis, 1932); Jaroslav Hašek [1883–1923] *Bibliografie*. [2016 08 28]. Prieiga per internetą: <<http://come-nius-bibl.wz.cz/Hasek.html>> ; Istorija. Žvelkime kartu. [2016 08 28]. Prieiga per internetą: <<http://www.istorija.tv/sausio-3-istorijoje/>>; „Naujojo Žodžio“ leidinyje „paimta tik maža dalis šio veikalo, būtent, nuo to, kai „Šaunusis kareivis Šveikas“ patenka į policijos valdybą (po Austrijų-Vengrų erchercogo Ferdinando užmušimo Sarajeve) iki jis, paleistas iš karo kalėjimo, patenka pas kalėjimo kapelioną pasiuntiniu“ [84].

tarnavęs Stasys Keblas, Didžiojo karo veteranas, buvo sumanęs leisti keturių dalių veikalą „Pasaulio atmaina“: 1935 m. pasirodė romanas *Pasauliniame fronte... Ekstra telegrama!*, 1936 m. – *Pasaulinis karas*, 1939 m. parašyta trečioji dalis „Revoliucija, chaosas, krizė“ dėl prasidėjusio Antrojo pasaulinio karo liko neišleista. Autorius buvo pradėjęs rašyti ir ketvirtąją dalį – „Antichristija“, tačiau šis rankraštis, kaip ir 3-iojo tomo, pražuvo 1944 m. [171]. Pirmojo tomo pratarmėje pažymėjęs, kad lietuvis daug išgyvenęs ir kovojęs su priešais „už savo brangią Tėvynę Lietuvą“ dabar trokšta tų kovų „fotografijos“, S. Keblas pasižadėjo: „pasaulinio karo eigos nuotrauką aš tau, lietuvi, nuo širdies čia ir žadu teikti. Skaityk pats, kitam skaityti duok ir puošk, jei tiks savo kambarį, knygyną ar knygynėlį“ [112]. Antras tomas buvo dedikuotas „Lietuvos atgimimo Pranašui Mačiuliui-Maironiui“ [113]. Romano siužetas karinis. Pirmame tome aprašoma 1914 m. mobilizacija Lietuvoje, antrajame karo veiksmas apima ir Kauno tvirtovę bei Rytų Prūsiją. 1937 m. išleistame Adomo Bytauto romane *Senosios pilies paslaptis* veiksmas vyksta 1915–1916 m. žiemą Rusijos ir Vokietijos fronte [27]. Ieva Simonaitytė išleido lietuvių literatūros klasika tapusį romaną *Vilius Karalius* [218], kuriame gana ryški Didžiojo karo siužetinė linija. Voroneže gyvenęs Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlis Salys Šemerys (Saliamonas Šmerauskas) karo tema parašė eilėraštį „Baladė“ [234]. 1927 m. buvo išleista jau minėta Jono Norkaus knyga *Didžiojo karo laikų lietuvių dainos*, kurioje nurodoma dainų užrašymo vieta ir metai, jų siužetai – vargai, aukos, mobilizacija [48]. 1937 m. publikuotas Petro Mižutavičiaus eilėraštis Didžiojo karo Lietuvoje tema „Dubysa – karo tvirtovė“ [54] (6).

Nemažai paskelbta prisiminimų, ypač karinėje literatūroje – žurnaluose *Mūsų senovė* ir *Karo archyvas* (7). Iš dalies tai buvo Lietuvos Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus Istorijos dalies kryptingos veiklos rezultatas, nes aktyviai agituota (8) ir netgi ieškota asmenų, kurie galėtų parašyti prisiminimus apie karą (rinkti 1863–1864 m. sukilimo, Didžiojo karo ir nepriklausomybės kovų prisiminimai). 1936 m. Istorijos dalies vedėjas plk. ltn. Vytautas Steponaitis laiške dėl prisiminimų apie Pagirių partizanų veiklą prašė: „gal galėtumėte parašyti atsiminimus iš vokiečių okupacijos laikų?“ [246].

1920 m. JAV buvo išleista kunigo Jurgio F. Jonaičio knyga *Mano Patyrimai Didžiojo Karė 1918 ir 1919 metais* [87], o 1927 m. kita jo knyga *Keturi angelai*, kurioje savo įspūdžius grįžęs į Lietuvą pasakoja Vakarų fronte, Prancūzijoje, kariavęs karininkas; iš turinio galima suprasti jog tai – lietuvis, tarnavęs JAV kariuomenėje [86]. Atskiromis knygomis 1933 m. buvo išleisti karininkų Leono Lingvevičiaus atsiminimai apie karą [134] ir gen. Leono Radus-Zenkavičiaus prisiminimai (pastarieji vokiečių kalba Klaipėdoje [193]). Civilių prisiminimai sugulė į Pranciškaus Žadeikio *Didžiojo karo užrašus* ir Gabrielės Petkevičaitės-Bitės *Karo meto dienoraščius*, kurie pastaraisiais metais buvo perleisti. 1939 m. buvo išleista Petro Rusecko sudaryta prisiminimų apie Didįjį karą knyga – *Lietuva*

(6) Prie jo buvo įdėta *Kario* redakcijos pastaba: „šis eilėraštis nėra kokio nors poeto parašytas, bet paprasto kaimiečio, Didžiojo karo dalyvio, kuriam teko kautis prie Dubysos. Ir iš eiliavimo formos pastebėsite, jog jis yra artimas liaudies kūrybai. Nors eilėraštis ir turi trūkumų, bet jį dedame kaip Didžiojo karo atsiminimą ir mūsų liaudies vėlesniųjų laikų kūrybos pavyzdį“ [54].

(7) 1921 m. rašyta, kad „kai kuriose Žemaičių vyskupijos klebonijose nuo pat [Didžiojo] karo pradžios kasdien surašomi svarbesnieji atsitikimai. Surinkta labai daug medžiagos. <...> Sąrašai skiriami Lietuvos istorijos karo metų aprašymui“ [102].

(8) „Taip pat geistini vokiečių ir kitų okupacijų periodų atsiminimai“ [103]; „Kariuomenės štabo Karo Istorijos Dalis jau kartą kreipėsi į Didžiojo ir mūsų Nepriklausomybės karų dalyvius, prašydama surašyti savuosius atsiminimus ir juos prisiųsti karo Istorijos Daliai. Be to, nemažam skaičiui asmenų buvo pasiūsti paraginimo laišakai“ [162; 104].

Didžiajame kare [124], tačiau istorikas Zenonas Ivinskis į ją pažvelgė kritiškai, nedaug vertės matydamas tuose prisiminimuose. Visgi jo parengta recenzija spaudoje nepasirodė, o Z. Ivinskis ant savo juodraščio užrašė: „Cenzūra 1940 m. vasarį liepė išmesti, nors jau buvo surinkta dėti į *Židinį*“ [60, 329].

Vakarų autoriai – A. G. H. Barbusse'as, E. Jüngeris ir E. M. Remarque'as – buvo kariai, Didžiojo karo dalyviai, savo kūryboje perteikę ir asmenines patirtis bei išgyvenimus; jų kūriniai parašyti prisiminimų pagrindu. Beje J. Hašekas, knygos *Šauniojo kareivio Šveiko nuotykių pasauliniame kare* autorius, taip pat buvo Didžiojo karo dalyvis, dezertyravo iš Austrijos-Vengrijos kariuomenės ir tapo čekų legionieriumi. Lietuvoje tarpukariu tokio lygmens kūrinių apie Didįjį karą išleista nebuvo. Nebent galime paminėti Didžiojo karo dalyvio, 1915 m. vasario mėn. Augustavo miškuose į Vokietijos nelaisvę patekusio plk. Aleksandro Uspensio, kuris 1918–1926 m. tarnavo Lietuvos kariuomenėje, 1932 m. rusų kalba išleistą knygą, kuri 1935 m. buvo perleista lietuviškai – *Didžiajame kare Lietuva – Rytų Prūsija 1914–1915 m. Karininko atsiminimai* [243]. Pažymėtina, kad knyga sulaukė teigiamų vertinimų [13; 30; 262], buvo išversta į čekų kalbą. Gen. št. plk. Vlodo Skorupskio nuomone, „kiekvienam kariui ir piliečiui pageidautina perskaityti tą knygą, kad jis žinotų 1914–1915 metais įvykusias Rytų Prūsijoje ir Lietuvoje karo baisybes“ [219]. 1934 m. poetas, rašytojas, dramaturgas ir žurnalistas, keturvėjininkų grupės iniciatorius Kazys Binkis rašė, kad Lietuvos leidėjai verčia vokiečių ir prancūzų autorių knygas, bet nepastebi daug aktualesnio kūrinių, kuriame aprašomas veiksmas Lietuvoje. K. Binkio vertinimu, autorius „savo aprašymo paprastumu vietomis pasiekia meistriškumo. Kai skaitydama Remerką jauti tyčia sugrupuotus faktus, sutirštintus dažus, – čia visai nepastebima autoriaus pastangų ką nors gąsdinti karo baisenybėmis, čia matai pačią baisią tikrovę, pilną heroizmo, pasiaukojimo, kančių, pagaliau beprasmiškumo ir klaiškumo.“ K. Binkio nuomone, A. Uspenskis savo tekstu prikausto skaitytojo dėmesį, kuris kartu su autoriumi keliauja iš Vilniaus į frontą ir belaisvių stovyklą. K. Binkis knygą įvertino taip: „žymus veikalas“ [26].

KARIŲ PATIRTYS: TRYS PRALAIMĖJIMAI

Tarpukariu Lietuvos spaudoje rašant apie lietuvių tautybės karių patirtis *Didžiajame kare*, dėmesio centre, galima sakyti, buvo trys Rusijos kariuomenės pralaimėjimai prieš Vokietiją – 1914 m. Rytų Prūsijoje, 1915 m. Augustavo miškuose ir Kauno tvirtovėje. Tai lėmė geografinis aspektas ir lietuvių karių gausa šiose karinėse operacijose, tarnaujant Rusijos arba Vokietijos imperijų kariuomenėse.

1914 m. Jonas Žadeikis buvo mobilizuotas į 111-ąjį Dono pėstininkų pulką, o 1921 m. jau minėtoje jo brolio kanauninko Pranciškaus Žadeikio išleistoje knygoje pateikti Jono prisiminimai: „Traukiau tat į karą. Mano širdis valandomis kaito, valandomis šalo. Retkarčiais užeidavo ir pasidrašinimo mintis: „Štai tu – didvyris, už tėvynę mirsi!“ Bet reikėjo pergalėti ir kitokias mintis, kurios traukte traukė atgal: „Už ką tu nujau eini kariauti? Gal manai už Lietuvą? Tai ne <...>“. Greitai Jonas Žadeikis su savo pulku išvyko į frontą ir po poros dienų dalinys pakilo į mūšį savųjų paremti. Tačiau ataka baigėsi tragiškai, dalyvio teigimu, „kadgi nepaleis vokiečiai iš kulkosvaidžių ir šautuvų į mus pyškinti – kaip žolė krinta nuo dalgio, taip krito kareivių eilės“. Pažymėtina, kad mūšių Rytų Prūsijoje metu, rugpjūčio 19–20 d., 111-asis Dono pėstininkų pulkas neteko apie dviejų trečdalių savo karių (34 karininkų ir 2 150 kareivių, dauguma mobilizuoti lietuviškose Rusijos imperijos gubernijose). Tai buvo tik vienas pulkų, dalyvavusių 1914 m.

mūšiuose Rytų Prūsijoje, kai Vokietijos pajėgos sutriuškino 1-ąją ir 2-ąją Rusijos armijas. J. Žadeikis buvo sužeistas ir pateko į nelaisvę, o po kelių dienų išlaisvintas ir išgabentas į Maskvą gydytis [261, 10–29]. Apie 1914 m. karinius veiksmus Rytų Prūsijoje vėliau rašyta: „mums lietuviams svarbu tuos veiksmus patyrinti“, nes „didelė jų dalis vyko vietose (Mažojoj Lietuvoj), kur seniau gyveno ir dabar tebegyvena lietuvių gentis. Antra vertus, turima prisiminti, kad, mūsų tautos tragedijos dėka, daug abiejų kovojusių pusių kariuomenės dalių, ypač rusų kariuomenės dalių, kurios pirmosios įsivėlė ir lėmė šias kautynes, iš pradžių daugiausia arba beveik ištiesai buvo sudarytos iš mobilizuotų lietuvių atsarginių karių, patyrusių pirmuosius karo smūgius“ [260, 1].

Augustavo miškai ir Didžiojo karo patirtis sieti ne tik dėl 1915 m., bet ir dėl nepriklausomybės kovų [137]. Viena vertus, Augustavo apylinkėse (miškų masyve į rytus nuo Augustavo) 1915 m. vasario mėn. Vokietijos karinių pajėgų buvo apsuptas ir sunaikintas 20-asis Rusijos kariuomenės korpusas, kuriame tarnavo daug lietuvių. Kita vertus, 1920 m. rugsėjo mėn. tame pačiame rajone vyko intensyvios Lietuvos ir Lenkijos pajėgų kovos, pasibaigusios Seinų-Druskininkų katastrofa [123, 306–330], kai žuvo arba į nelaisvę pateko per du tūkstančius Lietuvos karių, buvo prarastos strategiškai svarbios pozicijos (9) ir kartu Suvalkų kraštas. Taigi Augustavas buvo gana ryškus elementas nepriklausomybės kovų naratyve (10). Vienas iš 1937 m. Vytauto Didžiojo karo muziejuje įrengtų 35 varpų buvo pavadintas Seinai-Augustavas [117]. Apie 1915 m. Augustavo mūšį [57; 194, 89–94] tarpukariu Lietuvoje rašyta: „mums lietuviams, ši kova tuo yra įdomi, kad joje dalyvavo didelis skaičius lietuvių, tarnavusių rusų armijoj“. Karinės operacijos metu Vokietijos pajėgos apsupo Rusijos kariuomenės 20-ąjį korpusą, kuris buvo mobilizuotas Vilniaus karinėje apygardoje, tad suprantama, kad jame buvo gausu lietuvių. Pasak P. Rusecko, „beveik visi pirmosios mobilizacijos lietuviai pateko į tą korpusą“, o kai kurios jo kuopos „susidėjo maždaug per pusę iš lietuvių“ [208]. Teigta, kad jų buvo keli tūkstančiai, ir nemaža dalis žuvo Augustavo miškuose. Minėto korpuso 113-ajame pulke tarnavęs Mykolas Volodka prisiminė, kad jo kuopoje buvo 28 lietuviai; tai buvo vienas iš dviejų pulkų, kurie prasiveržė iš apsupties. Liudininko teigimu, po kariuomenės puolimo kuopoje liko tik trys lietuviai, kiti žuvo arba buvo sužeisti, o jis pats neteko kojos [145]. Vokietijos žiniasklaida po operacijos paskelbė: „20-ojo korpuso garbė buvo išgelbėta kaina 7 000 karių, kritusių vieną dieną per kautynes 2 kilometrų plote. Jie žuvo garbingai! Mėginimas prasilaužti buvo beprotybė, bet šventa beprotybė – karžygiškumas“ [244, 224].

A. Uspenskis, šios kovos dalyvis, patekęs į Vokietijos nelaisvę, savo knygoje rašė, kad 20-ojo korpuso sudėtyje Augustavo miškuose karžygiškai žuvo ir daugelis lietuvių, kadangi 1-osios mobilizacijos kariai buvo skiriami į šio korpuso dalis. Garsiose Gumbinės kautynėse, kurios išgelbėjo Paryžių, vienas iš ypatingai pasižymėjusių ir labiausiai nukentėjusių dalių buvo 111 Dono pulkas, beveik ištiesai sudarytas iš lietuvių. Ne be reikalo 1921 m. prancūzų laikraštis „Petit Pasirien“ (11) pareiškė, kad „Lietuviai nusipelnijo

(9) Siauriausias ruožas (fronto linija) buvo nuo Raigardo iki Nemuno ties Gardinu, t. y. apie 63 km tiesiąja linija, kurio abu sparnus dengė kliūtys – rytuose Nemuno upė, o vakaruose Vokietijos siena.

(10) „Esu aš tas, kuris kritau už laisvę, // tenai, kur mano pulkas viesulu žygiavo. // Tai mano kaulai, tie, kuriuos išmėtytus; // po raistus ir laukus surinkot jūs // ir medžio kryžius jiems pastatėt atminimui. // Rytuose ir pietuos, ties Daugpiliu ir Augustavu, // aš grūmiausi su priešu stipresniu“ [195, 10]. Augustavo miškai tapo nepriklausomybės kovų veiksmo vieta romanuose [33].

(11) Ši citata iš A. Uspenskio knygos naudojama plačiau: „1921 m. prancūzų laikraštis *Petit Parisien* rašė: „... Lietuvos lietuviai nusipelnė Antantės dėmesio tuo, kad jie pirmieji, gelbėdami Prancūziją, garbingose kautynėse ties Gumbine išliejo savo kraują...“ [184].

Antantės dėmesį tuo, kad jie pirmutiniai, gelbėdami Prancūziją garbingai kautynėse ties Gumbine, išliejo savo kraują“ [244, 226].

Kauno tvirtovės užėmimas taip pat sulaukdavo kiek daugiau dėmesio. Kariuomenėje buvo skaitomos paskaitos „Kauno tvirtovės žlugimas“ [56]. Tvirtovės užėmimas analizuotas karinėje literatūroje [29; 108; 135; 176], o jos šturmas buvo svarbus ir tuo, kad, kaip teigta, „daugiausia lietuvių karių [tarnavusių Vokietijos kariuomenėje – V. J.] žuvo puolant Kauno tvirtovę“ [92]. Spauldoje akcentuota, kad Vokietijos kariuomenės gretose žuvo tūkstančiai lietuvių visuose frontuose, o šturmuojant Kauną iš 700 žuvusių vokiečių nemaža dalis buvo lietuviai [191]. Tokį susidomėjimą lėmė trys priežastys: 1) buvo svarbu analizuoti karo veiksmus, vykusius su tomis kitų šalių kariuomenėmis, kurios eventualiai galėjo tapti Lietuvos priešais tame pačiame karo veiksmų geografiniame areale; 2) šie veiksmai vyko Lietuvos arba lietuviškose (tarpukario samprata) teritorijose ir 3) tose kovose iš abiejų pusių dalyvavo tam tikras, tarpukariu įvardytas – didelis, lietuvių kilmės karių skaičius.

DIDYSIS KARAS LIETUVOJE: NUOSTOLIAI, KANČIOS, DEKADANSAS IR LAISVĖ

Didžiojo karo pradžios ir pabaigos sukakčių proga Lietuvos spaudoje pasirodydavo įvairaus pobūdžio straipsniai [1; 42; 43; 49; 50; 51; 69; 97; 106; 141; 142; 158; 197; 224; 228; 237; 264], kuriuose buvo aptariami įvairūs šio karo aspektai [3, 1269; 151, 2–3]. Antai dvidešimtąją sukaktį savo puslapiuose bene plačiausiai pažymėjo periodinis leidinys *Kultūra*, šiai temai buvo skirta dalis 6–7 numerio [149]; kiek plačiau apie tai tuo metu rašė ir *Rytas* [177; 178; 179] bei *Lietuvos Žinios* [170; 180; 181; 188; 236]. Pastarųjų rugpjūčio 1 d. numeryje skelbta: „šiandien sukanka lygiai dvidešimt metų nuo tos atmintinos dienos, kai prasidėjo pasaulio istorijoje neregėtos skerdynės, vadinamos „didžiuoju Europos karu“ [4]. Tarpukariu spaudoje kiek plačiau analizuotos šio karo priežastys [20; 64; 210]. Istorikas Zenonas Ivinskis Didžiojo karo pradžios 20-mečio proga konstatavo, kad nors prirašyta daugybė tomų knygų analizuojant šio karo priežastis, aiškiau netapo, nes skirtingos šalys visiškai priešingai interpretavo faktus. Savo įžvalgas jis baigė prancūzų mokslininko Gustavėo Le Bono mintimi, kad „į sklidiną taurę vandens Vokietija metė paskutinį lašą, ir vanduo išsiliejo. Bet klausimo esmė labiau glūdi tame, kas pripildė tą stiklą, o ne tame, kas metė paskutinį lemiantį lašą“ [73]. Ta pačia proga *Lietuvos aidas* publikavo Paneuropos judėjimo pradininko Richardo Nikolaus Coudenhove-Kalergio straipsnį, kuriame autorius rašė, kad „mes einame skubiu žingsniu arba į Europos karą, arba į Europos Valstybių Sąjungą“, nes be tokios organizacijos, jo nuomone, ir ateityje karas Europoje neišvengiamas [42].

Lietuvoje tarpukariu Didžiajam karui teiktas dėmesys ne tik sukakčių proga, bet ir kituose kontekstuose. Paminėtinos gen. Leono Radus-Zenkavičiaus, plk. Jono Petruičio ir Justo Paleckio knygos [164; 176; 194], skirtos Didžiojo karo istorijai. Kaipgi buvo vertinama šio karo reikšmė Lietuvai?

Pirmojo pasaulinio karo metu Lietuvos teritorija stipriai nukentėjo, ne vienas miestas patyrė milžiniško masto sugriovimus. Kalvarija, Kybartai, Šakiai, Tauragė ar Šiauliai buvo virtę griuvėsių krūvomis. Tuoj po karo Lietuvai padaryti nuostoliai (teritorijoje be Vilniaus krašto), ekonomisto Albino Rimkos skaičiavimu, buvo įvertinti 3,733 mlrd. Lt (12) (pagal tarpukario lito ir aukso paritetą suma lygi 561,677 tonoms aukso). Palyginkime: per

(12) Ekonomisto skaičiavimais, vokiečių padaryta žala buvo lygi 2,917 mlrd. Lt, o rusų – 816 mln. Lt; čia autorius įskaičiavo ir bermontininkų bei bolševikų padarytą žalą [203, 319].

16 m. (1924–1939 m.) Lietuvos biudžeto išlaidos siekė 4,539 mlrd. Lt. Per karą Šiauliuose buvo sugriauta ar apgriauta 1 900 pastatų, Tauragėje – 410, Raseiniuose – 100, Panevėžyje – 100, Kybartuose – 100, Naumiestyje – 100, Pabradėje – 100, Kaune – 50 pastatų [182, apv. l. 4]. 1919 m., palyginti su laikotarpiu prieš Didįjį karą, arklių sumažėjo 38 %, galvijų – 47,7 %, kiaulių – 44 %, avių – 30 %. 1918 m. dirvonavo 35 %, o 1919 m. – 16,4 % laukų. Karo metu sudegė 1 200 sodžių su 14 270 ūkių, 2 000 vienkiemų, 270 dvarų ir 50 miestelių, iš viso 57 080 pastatų [107, 399]. 1916 m. lietuvių kalba JAV išleistoje knygoje kunigas Vincas Bartuška, sugrįžęs iš kelionės po Lietuvą, rašė apie sugriautą žemės ūkį: „Pilviškių miestelio šiapus Pilvės ir Šešupės nieko neliko. Anoj gi pusėj išdeginta klebonija, bet bažnyčia nelytėta. Pravažiavus Pilviškių miestelį, akysna keliauninko puola baisus reginys. Kur-ne-kur rioglinėja karvutė-našlėlė, arba per tuščius laukelius kiutina susirietęs lietuvis-žmogelis. Rodos užklaustum karvutės kur dingo jos skaitlingos sesutės, ir žmogaus ar neliūdna ir nebaugu jam vienam vaikščioti po plačius laukus ir išnaikintas sodybas“ [22, 39–40]. 1937 m. išleistoje knygoje V. Bartuška pakartojo savo 1916 m. kelionės iš JAV į Lietuvą įspūdžius [23, 47–48]. 1925 m. *Trimite* rašyta, kad karo metu sugriauti Serežius [115] ir Šeduva [116] jau buvo beveik atstatyti. Apie Baisogalą 1928 m. rašoma: „Didysis karas paliko čia pėdsakų – trečdalis išdegusio miestelio, pamatai, kurie ir dabar tūnoja, apdaužyta artilerijos sviediniais bažnyčia ir dideli brolių kapai. Čia būta nemažų kovų. Miestelis kelis kartus buvo perėjęs tai vokiečiams tai rusams“ [16]. 1929 m. konstatuota, kad „po didžiojo ir Nepriklausomybės karo audrų esame išvarge, ūkis reikalauja daugelio metų, kol atsistatys“ [9]; kartu agituojama skatinti JAV lietuvių sugrįžimą į Lietuvą su taip trūkstamu kapitalu investicijoms.

Kitas sąsajų su Didžiuoju karu aspektas tarpukariu buvo moralės ir vertybių dekadansas. „Atūžusi Didžiojo karo audra“ esą viską nušlavė, gyvenimas pakrypo „kitomis vėžėmis“ [40, 874], o karas ir Vokietijos okupacija „pakirto lietuvių fizines ir dvasines jėgas“ [239, 500]. *Trimite* Rusijos okupacijos ir „Didžiojo karo neigiamu palikimu“ įvardyta apsilaidimas, tarpusavio nesantaika, girtavimas ir kiti neigiami reiškiniai, kurie ardė lietuvių tautinę vienybę, trikdė darbą [46, 131]. Anot Antano Smetonos, prasidėjus karui, dorovės dėsnius, kuriais rėmėsi visuomenė, pakeitė žiaurumai, o „Lietuva pirma tapo karo auka“ [249, 957]. Rašyta, kad po Didžiojo karo pakriko tikėjimas sąžine, įsigalėjo nejaukus sumaterialėjimas, išplito nusikalstamumas [77]. „Praužusi didžiojo karo audra į šeimų gyvenimą įnešė didelę ir sunkiai atitaisomą disharmoniją, pakrikimą, šeimų išsiplaškymą“ [147], todėl po Didžiojo karo „pakrypo, šeimos pamatai“ ir padaugėjo skrybybų [76]. Apskritai „Didysis karas apnešė visą pasaulį moralės puvėsių dulkėmis. Ir tos dulkės kaskart vis giliau skverbiasi [į] visų tautų“, įskaitant ir lietuvius, širdis [230, 352]. 1934 m. *Trimite* pažymėta, kad „Prieš didįjį karą visuomeninis gyvenimas ir jo tempas buvo visai kitoks negu“ po karo. Anksčiau buvo „nusistovėjusi ir palyginti rami visuomenės būtis“, o karas pagimdė ekonominę ir dvasinę krizę, kuriai įveikti reikėjo „stambių socialinių ir vidaus politikos reformų“ [63, 351].

Bendras vaizdas iliustruotas tokiais teiginiais: „Didžiojo karo metu Lietuvoje buvo ypatingai sunkios sąlygos vaikams auginti, jų ne tik mažiau gimė, bet didesnis, negu paprastai, nuošimtis mirė“ [114]. 1925 m. nuogaustauta, kad tautai gresia sergamumo sifiliu proveržis, nes net nedidelėje kaimiškoje teritorijoje buvo nustatyta 200 minėtos ligos atvejų. Teigta, kad sifilis Lietuvoje paplito Didžiojo karo metu, o „liga užnešta rusų ir vokiečių kariuomenių“, nes prieš karą apie tokią ligą esą beveik nebuvo girdėta, susirgimų pasitaikydavo tik miestuose. Tačiau po karo jau ir kaimuose sirgo ištisos šeimos [233,

193]. Taigi karo negandos buvusią „sveiką lietuvių tautą“ užkrėtė įvairiomis venerinėmis ligomis. Konstatuota, kad Lietuvoje neliko valsčiaus, kuriame nebūtų išplitusi ši liga, o pagal oficialią statistiką, sergančiųjų tuo metu buvo per 10 tūkst. [238, 756]. Taip pat rašyta, kad daug žmonių mirdavo nuo džiovos, nes po Didžiojo karo pablogėjo gyvenimo sąlygos [248, 52].

Analizuojant tarpukariu paskelbtas publikacijas apie Didįjį karą Lietuvoje, akivaizdu, kad jis buvo vertinamas ne tik dėl sugriovimų, aukų ar venerinių ligų, bet ir atsivėrusios galimybės atkurti nepriklausomybę. Antai 1925 m. rašyta: „pasaulinio karo dėka, Lietuva vėl pabaigė vergų dienas ir <...> varo savo naują nepriklausomo gyvenimo vągą“ [91, 2]. Spaudoje įvardijama Didžiojo karo reikšmė atkuriant valstybingumą: „Daugeliui valstybių laisvę davė didysis karas“ [5, 489], „didysis karas išvadavo atskiras tautas iš vergijos“ (taip Kompieno paliaubų proga rašė būsimo generolas S. Raštikis [197, 766]). Vlado Sidzikausko teigimu, „Didžiojo karo padariniai pagreitino tautinio atgimimo vyksmą ir sudarė palankesnes sąlygas išsilaisvinti“ [263, 56], – diplomatas ir teisininkas taip įvertino karo reikšmę Mažosios Lietuvos „susijungimui“ su Didžiąja Lietuva. Pabrėžta, jog „praūžusiame Didžiojo karo ir revoliucijų košmare iškilo tautų apsisprendimo teisė“ [223, 8]. Minint nepriklausomybės 10-metį pažymėta, kad „Didysis karas sutraukė caro Rusijos uždėtus Lietuvai pančius“ [244, 216]. Pagaliau karas suvoktas ir kaip baismė imperijoms, pavergusioms mažąsias tautas: esą „tik didysis karas nubaudė tuos, kurie ją slėgė, ir apdovanojo laisve slėgtuosius jos sūnus“ [94].

Spaudoje buvo pripažįstamas karo kaip griaunančios ir kartu sudarančios sąlygas kurti stichijos vaidmuo, jį prilyginant nevaldomam ir dažnai netikėtam gamtos reiškiniui – audrai. Lietuvos šaulių sąjungos vado plk. Prano Saladžiaus teigimu, „atūžusi Didžiojo karo audra labai sukrėtė mūsų tautą, kai suliepsnojo lietuviškosios sodybos. Lietuvis dar labiau susirūpino savo tautos likimu“ [125, 50]; „tačiau didelių suirucių metu ir mūsų tėvynė Lietuva išsikovojo (13) sau nepriklausomybę“ [98, 13]. Praėjus dvidešimčiai metų nuo karo pradžios literatūros kritikas Vytautas Pranas Bičiūnas, analizuodamas Maironio, mirusio prieš dvejus metus, kūrybą, taikliai pažymėjo, kad „Lietuvos laisvės grįžimas ir susikūrimas Lietuvos valstybės iš likusių po didžiojo karo griuvėsių panašus į stebuklą“ [25, 513]. Generalinio štabo plk. ltn. Kazys Grinius, buvusio Prezidento sūnus, rašė, kad „lietuvių aukos – vis tiek kurioje stovykloje jos bebūtų – nebuvo bergždžios. Tik abiem imperijoms žlugus, Nepriklausomos Lietuvos atstatymas virto galimas“ [66, 112]. O *Tautos mokykla* svarstė, ar ne per didelės buvo milijoninės aukos, kad „lietuvių, lenkų, prancūzų, čekų, slovakių, serbų, rumunų“ ir daugelis kitų aukų išsilaisvintų? Pabrėžta, kad į tai sunku atsakyti, nes „laisvė ir mirtis abi metafizinės vertybės, kilogramais nepasveriamos ir pinigais neįkainojamos“ [99].

1937 m. Respublikos Prezidentas Antanas Smetona, sveikindamas lietuvius karius, 1917 m. Rusijoje susibūrusius į tautinius dalinius, pabrėžė: „reiškiamo giliausios pagarbos tiems jų draugams, kurie paaukojo savo gyvybę Lietuvai, būdami lietuvių karių eilėse, svetimoje arba savo šalyje. Garbė ir meilė tėvynės gynėjams!“ [47]. 1938 m. Sofija Smetonienė, kalbėdama per Kauno radiją, teigė, kad „Didysis karas ne per seniai pasibaigė. Ir aš ir Jūs daugumas gerai atsimenate visas jo baisenybes. Bet karas praėjo ir kraujo aukos dėtos ant Tėvynės aukuro veltui nežuvo. Mūs brangioji Lietuva nusikratė vergovės pančius ir įėjo lygiateisiu nariu į kitų nepriklausomų valstybių tarpą“ [221]. Didžiojo karo

(13) Kitur vartojamas ir atgavimo terminas: „tauta pergyveno visas didžiojo karo baisybes ir krauju atgavo savo nepriklausomybę“ [247, 239].

metu žuvusių lietuvių karių aukos įvardytos kaip „atnašas ant laisvės aukuro“ [31, 14]. 1939 m. išleistos knygos apie Pirmąjį pasaulinį karą įžangoje Petras Ruseckas teigė, esą Didysis karas Lietuvoje buvo vienas baisiausių įvykių istorijoje, kuris suvienijo lietuvių tautą ir ji „organizavosi, ruošėsi į galutiną, žūtibūtinę kovą dėl Nepriklausomybės atgavimo“ [išskirta – V. J.] [124, 3–5]. Galiausiai prieita išvada, kad „šiaip, ar taip mūsų šalis, kaip ir kitų mažųjų tautų atsivadavo Didžiojo Karo metu ir mums Didysis Karas visuomet bus labiau minėtinas įvykis, kaip kam kitam“ [228].

Taigi Didysis karas tarpukariu Lietuvoje vaizduotas kaip tautos kančių, ūkio nuosmukio, milžiniškų materialių nuostolių ir patirtų aukų laikotarpis. Dėl jo smuko žmonių moralė, pakriko tradicinės vertybės, krašte paplito įvairūs susirgimai, ypač venerinės ligos, kurios tarsi patvirtino tą dorovės nuosmukį. Tačiau, be viso to, karas įvardytas ir esminiu, lūžio įvykiu, atvėrusiu kelią Lietuvos nepriklausomybei, o Didžiojo karo aukos buvo suvokiamos kaip aukos ant nepriklausomybės aukuro.

DIDŽIOJO KARO ATMINIMO PRAKTIKOS EPIZODAI TARPUKARIO LIETUVOJE

Kaip Didžiojo karo atminimas Lietuvoje buvo pasitelkiamas politiniams tikslams, iliustruoja ir valstybingumo dešimtmečio minėjimo pavyzdys. Tuo metu Lietuvos užsienio politika buvo orientuota į Vokietiją, abiejų šalių kariuomenės palaikė draugiškus santykius (14). 1928 m. gegužės 15 d. Vokietijos karinė delegacija (15) dalyvavo Laisvės paminklo Karo muziejaus sodelyje atidengimo ceremonijoje ir padėjo vainiką (spaudoje pažymėta, kad tokius vainikus Vokietijoje deda ant Didžiojo karo aukų kapų). Kitą dieną į vokiečių karių kapines Kaune atvyko Karininkų ramovės atstovai, Vokietijos atstovas Hansas Morathas su žmona ir atstovybės valdininkai, Vokietijos karininkų delegacija ir kt. [80]. „Gegužės 16 d. 9.30 val. prie vokiečių kapinių vartų buvo pastatyti špaleriai (16) gusarų su plikais kardais.“ Lietuvos kariuomenės husarų pulko orkestras atliko Ludwigo van Beethoveno gedulingą maršą, Vokietijos ir Lietuvos himnus. Ant paminklo per Didįjį karą žuvusiems Vokietijos kariams vainiką nuo Karininkų ramovės tarybos padėjo gen. ltn. V. Nagevičius, o nuo Vokietijos kariuomenės – gen. št. plk. O. C. E. Schroederis. Delegacija buvo priimta aukščiausiu lygiu, lankėsi pas Respublikos Prezidentą, Karo muziejuje, kariniuose daliniuose [255, 420]. Panašūs Didžiojo karo aukų pagerbimo ritualai Lietuvoje vyko ir po dešimtmečio, tačiau jau prancūziškos trispalvės fone.

Tarpukariu Lietuvos kariuomenė orientavosi į Prancūzijos karo mokyklą, įdėmiai sekė karybos inovacijas šioje šalyje, savo karininkus siuntė studijuoti beveik vien į Prancūziją ar jos karo mokyklos įtakoje buvusias šalis – Belgiją ir Čekoslovakiją. Be to, Prancūzijoje pirktą nemažai ginkluotės [plačiau žr. 85]. Apskritai Prancūzijos diplomatai palaikė puikius santykius su gen. Silvestru Žukausku, kurį apibūdino kaip „frankofilą“, panašiai vertino gen. Teodorą Daukantą – kaip „vieną iš labiausiai mums [Prancūzijai – V. J.] atsidavusių lietuvių“ [36, 269]. 1937 m. Prancūzija Lietuvos kariuomenės bibliotekai padovanojo 160 tomų įvairių knygų karo mokslų (sąrašė 103 pavadinimų knygos), istorijos, tarptautinės teisės, veterinarijos ir t. t. temomis [216] prancūzų kalba, kurių vertė

(14) Lietuvos ir Vokietijos kariuomenės draugiškus santykius palaikė iki 1933 m. imtinai, plačiau žr. [85, 54–61].

(15) Reichsvero 10-ojo pėstininkų pulko vadas gen. št. plk. Otto Carlas Eduardas Schroederis (Šrederis), 1919 m. tarnavęs Lietuvos kariuomenėje, jo adjutantas vyr. ltn. Heigendorfas, gen. št. mjr. Ditmeringas, gen. št. kpt. Almendingeris [255, 419].

(16) Špaleriai – kariuomenės eilės iš abiejų kelio pusių juo vykstančiam asmeniui pagerbti.

buvo 6 500 Prancūzijos frankų [186]. Taigi Lietuvos karininkija buvo persismelkusi prancūziška dvasia. Darytina prielaida, kad tam, viena vertus, turėjo įtakos tai, kad Lietuvos kariuomenę kūrė buvę Rusijos imperijos karininkai, Didžiojo karo dalyviai, kovoję Antantės pusėje. Kita vertus, racionalu sekti nugalėtojų (tarpukariu tai buvo Antantės šalys), o ne pralaimėtojų pavyzdžiu.

Prancūzija per savo diplomatinę atstovybę ir Lietuvių-prancūzų draugiją, jos kultūrinę veiklą stengėsi daryti politinę įtaką Lietuvoje [173; 174; 175]. Draugija, kuriai 1937 m. priklausė apie 250 narių, buvo įkurta 1923 m., jos valdybos pirmininkais buvo Jonas Vileišis, Edvardas Turauskas, Mykolas Römeris [2]. XX a. 4-ajame dešimtmetyje, blogėjant Lietuvos ir Vokietijos santykiams, suintensyvėjo Lietuvos kultūrinė orientacija į Prancūziją, vokiečių kalbą gimnazijose išstūmė prancūzų kalba, kurią dažnai dėstė prancūzai, ir tai neabejotinai davė rezultatų [120, 97]. 1936 m. lietuviškoje spaudoje skelbta, kad Prancūzijos dienraštyje *Matin* buvo publikuotas straipsnis apie Lietuvos politiką ir ekonomiką, kuriame pabrėžta, kad „Lietuva vis labiau ir labiau prisirišanti prie Prancūzijos. Tuo reikalu viešoji Lietuvos nuomonė visiškai pasikeitusi per paskutinius kelerius metus. Tam esą geriausias įrodymas tas, kad Lietuvos gimnazijose vietoje vokiečių kalbos buvusi įvesta prancūzų kalba“ [140]. Taip buvo įgyvendinama minkštosios galios politika – Lietuvos visuomenėje formuojama tam tikra „frankofilų“ terpė, per kurią būtų galima daryti įtaką. 1936 m. birželio 4 d. į draugijos valdybą buvo išrinkti prof. M. Römeris, Marija Urbšienė, Marija Smetonaitė-Valušienė, plk. Pranas Lesauskas, Pranas Viktoras Raulinaitis, Paul Neyracas, R. Schmittleinas ir Bačkis [126]. M. Smetonaitė-Valušienė ir M. Urbšienė, t. y. Prezidento dukra ir Užsienio reikalų ministro (17) žmona, į valdybą buvo renkamos ir vėlesniais metais [129]. 1939 m. Respublikos Prezidento dukra M. Smetonaitė-Valušienė, Lietuvių-prancūzų draugijos vicepirmininkė, buvo apdovanota Prancūzijos garbės legiono V laipsnio kryžiumi už lietuvių ir prancūzų kultūrinio suartinimo veiklą [10; 250]. Prancūzijos apdovanojimus gavo ir kiti aktyvūs draugijos nariai [185].

1934 m. Lietuvių-prancūzų draugija kreipėsi į Valstybinės konservatorijos direktorių, kad šis suteiktų nemokamai salę lapkričio 11 d. „prancūzų dainos ir muzikos“ koncertui su paskaita, taip siekiant „lietuvių-prancūzų kultūrinio susiartinimo“ [128]. 1935 m. lapkričio 22 d. draugijos posėdyje buvo nutarta 1936 m. gegužės mėn. surengti „prancūzų žuvusiųjų karių Didž. kare“ minėjimą [190]. 1936 m. lapkričio 11 d. Lietuvių-prancūzų draugija organizavo pamaldas studentų (Švč. Sakramento) bažnyčioje „karo paliaubų dienos proga“. Šv. Mišias laikė kanauninkas prof. Blažiejus Čėsnys, patarnavo karo invalidas. Pamaldose buvo Prancūzijos pasiuntinys Kaune Georges'as Ferdinandas Charles'as Dulongas, pasiuntinybės sekretorius P. Neyracas, atašė Grandclementas, Lietuvos kariuomenės husarų pulko vadas gen. št. plk. Aloyzas Valušis, prof. R. Schmittleinas su žmona, advokatas P. V. Raulinaitis ir kt. [166].

1937 m. Lietuvių-prancūzų draugija, minėdama „Napoleono jubiliejinius metus“ (125-osios žygio į Rusiją metinės; šiam įvykiui paminėti Lietuvos kariuomenė skyrė išskirtinį dėmesį, o Vytauto Didžiojo karo muziejuje gen. V. Nagevičius iniciatyva buvo įrengta speciali šiam kariniam žygiui skirta ekspozicija [127; 154]), lapkričio 11 d., Didžiojo karo paliaubų dieną, surengė minėjimą „mirusių lietuvių ir prancūzų karių 1812 m. Napoleono žygyje per Lietuvą į Rytus, o taip pat žuvusių kovos lauke per Didįjį

(17) Juozas Urbšys nuo 1934 m. – URM Politikos departamento direktorius Kaune, nuo 1936 m. – URM generalinis direktorius, o 1938 m. paskirtas užsienio reikalų ministru.

karą 1914–1918 m.“ pagerbimui. Studentų bažnyčioje laikytos šv. Mišios, o prie Karo muziejaus nuleidžiant vėliavą buvo padėtas gyvų gėlių vainikas. Kalbėjo Lietuvių-prancūzų draugijos pirmininkas P. V. Raulinaitis ir Prancūzijos atstovas G. F. C. Dulongas. Į šia proga surengtą priėmimą atvyko Prancūzijos atstovas G. F. C. Dulongas su žmona, gen. št. plk. Jonas Černius, brg. gen. Vladas Nagevičius, brg. gen. Kazys Tallat-Kelpša, plk. inž. Antanas Gustaitis, gen. št. plk. ltn. A. Valušis, prof. Zigmas Žemaitis, kiti aukšti karininkai bei visuomenės atstovai [153].

1938 m. draugijos veiklos ataskaitoje teigta, kad ji „jautri įvykiams, kurie labiau liedsavo lietuvių ir prancūzų tautų gyvenimą. Taip [1937 m.] lapkričio 11 d. Valdybos rūpesčiu buvo suruoštas paminėjimas žuvusių lietuvių karių 1812 metais Napoleono žygyje per Lietuvą ir Didžiąjame kare. Tam tikslui buvo suruoštos pamaldos ir popiet Karo Muziejuje buvo iškilmingai paminėta ta diena“ [131]. 1938 m. P. V. Raulinaitis spaudoje rašė, kad „abiejų tautų draugingumas yra pašventintas tūkstančiais jaunųjų karžygių gyvybių abiejų tautų laukuose. Mūsų žemė priglobė tūkstančius 1812 m. žygio dalyvių palaikų, o 1914–1918 m. kare prancūzų laukuose ilsisi nemažai lietuvių karių savanorių iš Jungtinių Amerikos Valstijų ir kitų kraštų. Nereikia daug aiškinti kaip šiedvi tautos yra giminingai surištos“ [198].

Kad Didžiojo karo atminimui skirti renginiai XX a. 4-ajame dešimtmetyje buvo susiję su Lietuvos politika Prancūzijos atžvilgiu, iliustruoja 1938 m. *Lietuvos aid* publikacija apie Didžiojo karo pabaigos 20-mečio minėjimą Kaune. Laikraštyje buvo skelbiama apie vyksiančius renginius: „šiandien, lapkričio 11 d., Prancūzijai minint dvidešimties metų pasaulinio karo paliaubų sukaktį, Lietuvių Prancūzų Draugija ir Kaune ruošia atitinkamą minėjimą“. Taigi minėjimas pirmiausia rengtas todėl, kad ši sukaktis buvo svarbi Prancūzijai, ir tai yra aiški politinės orientacijos išraiška. Lietuvos kariuomenės vyriausiasis kapelionas Adolfas Sabaliauskas 8.00 val. turėjo laikyti šv. Mišias už „Didžiąjame kare žuvusius lietuvius ir prancūzus karius“ [235]. Draugija kvietė savo narius ir Prancūzijos bičiulius „gausingiausiai dalyvauti“ renginiuose. Po pietų Didžiojo karo paliaubų 20-mečio minėjimas Kaune persikėlė prie Nežinomojo kareivio kapo Karo muziejaus sodelyje [132]. Lapkričio 11 d. Įgulos bažnyčioje šv. Mišiose A. Sabaliauskui asistavo Didžiojo karo dalyvis tėvas dominikonas Pelletier. Karo muziejaus sodelyje per vėliavos nuleidimo apeigas Prancūzijos įgaliotas ministras G. F. C. Dulongas su tėvu dominikonu Pelletier padėjo ant Nežinomojo kario kapo gyvų gėlių vainiką, perrištą Prancūzijos ir Lietuvos tautinių spalvų kaspinais, taip pagerbdami Didžiąjame kare žuvusius lietuvių ir prancūzų karius. Kalbas pasakė Prancūzijos įgaliotas ministras G. F. C. Dulongas, lietuvių-prancūzų draugijos pirmininkas P. V. Raulinaitis ir brg. gen. Vladas Nagevičius, kuris atstovavo kariuomenės vadui brg. gen. S. Raštiniui. Po iškilnių brg. gen. V. Nagevičius pakvietė svečius apžiūrėti Karo muziejų [163].

Konstatuotina, kad 1938 m. lapkričio 11 d. iškilmės prie Nežinomojo kareivio kapo Didžiojo karo paliaubų sukakčiai paminėti „buvo suruoštos Prancūzijos pasiuntinybės“, jose draugijos nariai dalyvavo „laisvu noru“ [196]. 1939 m. lapkričio 11 d. „buvo paminėta, kaip jau įprasta tradicija reikalauja lapkričio mėn. 11 d. pamaldomis už garbingai žuvusius Didžiąjame kare lietuvius ir prancūzus karius“ [130]. Apie tai 1939 m. lapkričio 10 d. spaudoje buvo išplatintas skelbimas, kad „pagal savo tradiciją, Lietuvių-Prancūzų Draugija šiemet, kaip ir kitais metais, ruošia šį šeštadienį lapkričio 8 val. ryto Studentų bažnyčioje (Vilniaus g. 2) pamaldas už lietuvius ir prancūzus žuvusius 1914–1918 metų kare. Prašome visus, kad galės, tose pamaldose dalyvauti“ [167; 168]. Taigi buvo tęsiama Didžiojo karo aukų (prancūzų ir lietuvių) pagerbimo tradicija.

1939 m. kino teatras „Forum“ Kaune pradėjo rodyti prancūzų filmą „Marnos didvyriai“ (pranc. „Le Héros de la Marne“, 1938 m. (18), režisierius André Hugon), reklamoje buvo rašoma, kad 1914 m. yra „kruvinos tautų tragedijos pradžia“ [187]. Tarpukariu rodomi filmai buvo prižiūrimi cenzūros, išskirtinį dėmesį kinui skyrė kariuomenė, laikydami pozicijas, kad „kinas šiuo moderniuoju metu yra didelis kultūrinimo bei auklėjimo veiksnys“ [78, 1059]. Tačiau filmas apie prancūzų tautos pasiaukojimą kovojant prieš vokiečius 1914 m., Lietuvoje 1939 m. pavasarį, ką tik netekus Klaipėdos krašto, turėjo ne tik komercinę bei pramoginę, bet ir gilią politinę potekstę. 1939 m. pavasarį ministras pirmininkas brg. gen. Jonas Černius pokalbio su Lenkijos karo atašė plk. Leonu Mitkiewicziumi metu energingai pasisakė už „prevencinį karą“ su Vokietija [133, 27, 342–344].

KARIŲ KAPAI

Tarpukariu teigta, kad „visos tautos gerbia savo mirusius, juos laidoja gražiausiose vietose, tvarko ir puošia jų kapus. Ypač visi gerbia žuvusius dėl Tėvynės karius, nes jie atiduoda savo gyvybę dėl visos tautos gerovės. Todėl visos kultūringos valstybės nesigaili lėšų ir triūso kapams tvarkyti“ [81, 27]. 1933 m. V. P. Bičiūnas per Vėlinės priminė, kad dažnai „senovės karžygių“ kapuose ilsisi „mūsų senoliai“ – lietuviai kariai, kvietė aplankyti XIX a. sukilimų ir Didžiojo karo bei nepriklausomybės kovų karių kapus [24, 862]. 1935 m. Vėlinių kontekste konstatavus jau susiformavusią tradiciją pagerbti nepriklausomybės kovų metu žuvusius karius, buvo atkreiptas dėmesys, kad Kauno kapinėse ilsisi trijų kariuomenių kariai – Lietuvos, Vokietijos bei Rusijos, ir pastarųjų kapų niekas nelanko, neuždega žvakių, nededa vainikų, o tarp jų gausu lietuvių kilmės karių. Vokietijos kariuomenėje tarnavusių karių kapai buvo sutvarkyti pavyzdinčiai, o Rusijos daliniuose tarnavusių – apleisti [192]. 1936 m. Vėlinių proga *Karyje* rašyta, kad Lietuvoje yra daugybė lietuvių karių, žuvusių Didžiojo karo metu, neprižiūrimų kapų (19). Karo invalidai Lietuvoje atkreipė dėmesį, kad nepriklausomybės kovų aukoms atminti skirta kur kas daugiau dėmesio nei Didžiojo karo, nors, pasak jų, ir pastarieji buvo lietuviai, žuvę už Lietuvą, ant jų kapų atsikūrė valstybė (20). Karių kapai Lietuvoje buvo tvarkomi neišskiriant nei Didžiojo, nei nepriklausomybės kovų aukų. 1939 m. atgavus Vilnių buvo atkreiptas dėmesys, kad Vilniuje, Antakalnyje, yra atskiros apie 18 ha karių kapinės, kuriose palaidoti Lenkijos, Vokietijos ir Rusijos kariai, o tarp pastarųjų buvo „daug lietuviškų pavardžių. Tai per Didįjį karą lietuviai, tarnavę rusų kariuomenėje“ [79].

1921 m. siūlyta, kad kariniai daliniai saugotų „žuvusių ir mirusiųjų dalies karių kapų fotografijas, sąrašus ir planus“ [211, 191], 1922 m. *Karyje* rašyta, kad Lietuvos

(18) Filmas „Le Héros de la Marne“. [2016 08 11]. Prieiga per internetą: <<https://www.youtube.com/watch?v=BBE3jQ52Iso>>.

(19) „Mūsų krašte yra dar daug lietuvių karių kapų, prie kurių Vėlinių dieną niekas neatėjo, niekas ten neužžiebė žvakučių ir niekas nesimeldė. Tai didžiojo karo laikų kapai, kur yra palaidota tūkstančiai karių. Nemažas skaičius tokių kapų šiandieną apžėlę žolėmis, prie kitų stovi begriūvų mediniai kryžiai, o kiti jau seniai susilygino su žeme ir iki mūsų dienų neišliko jų nė pėdsako“ [92].

(20) „Kur kova ten ir aukos. Aukų jau turi ir Lietuva, bet tos aukos kažkaip arčiau ir jautriau suprantamos nei anos tik ką praužusio, Didžiojo karo aukos. Ten žuvęs ar sunkiai sužeistas lietuvis motinos sūnus apverkiamas ir apgailimas kaip nelaimės ištiktas žmogus, o čia laisvės kovų auka jau lygiai ir motinos ir visos šalies buvo, greta gailėsčio kartu ir pasididžiavimas savais didvyriais; jiems teikiama ypatinga pagarba, kokią ligi šiol žinojo tik iš pasakų ir raštų, kad nėra didesnio pasiaukojimo kaip mirtis už kitus. Tokių pasiaukojusių sūnų Lietuvai nestigo, ant jų kapų, atsistatė Laisvoji Lietuva“ [31, 14].

nepriklausomybės kovų karių kapais nei Kaune, nei provincijoje nesirūpinama, jie apleisti ir žole apžėlę [32; 74; 212]. Panašūs rašiniai spaudoje kartojosi ir vėlesniais metais [6; 11; 52; 90; 93; 152; 207]. Buvo teigiama, kad karių kapais Lietuvoje nesirūpinama dėl „nekultūringumo“ ir visiško apsilėidimo, dvasios bei proto tingėjimo [229]. 1924 m. spaudoje rašyta, kad nepriklausomybės kovų aukų kapai apleisti, palaidojimai buvo pažymėti paprastais, mediniais, net nedažytais kryžiais. Retoriškai klausta: „Ką pamanyti, prisiziūrėjus dailių užrašų ant vokiečių kareivių kapų?“ [151]. 1925 m. piktintasi apleistais nepriklausomybės kovų aukų kapais Kėdainiuose (21). Kariuomenėje buvo teigiama, kad karių kapų tvarkymas „užmirštas, bet kartu labai pribrendęs reikalas. Tą reikėtų kuo greičiau sutvarkyti, nes kiti mūsų kaimynai, kaip latviai, vokiečiai tą darbą jau yra užbaigę“ [105]. 1927 m. konstatuota, kad nepriklausomybės kovų aukų kapai buvo tvarkomi ir paminklai statomi tik ten, kur buvo tų kovų dalyvių arba inteligentijos, o apskritai reikėjo „iš gėdos rausti, muštis į krūtinę ir sakyti: „nostra maxima culpa“ [266]. Visuomenėje piktintasi ir atvejais, kai Lietuvoje buvo tyčiojama iš Rusijos karių kapinių. Štai Betygalos val. Pagrubičių k. ūkininkas žuvusius rusų karius palaidojo po slenksčiu, to paties valsčiaus Dickainių k. ūkininko lauko pakraštyje buvo aptvertos rusų karių kapinės su kryžiumi, žemės savininkas kryžių sukūreno, o lauką suarė [35]. Lietuvoje ne Vokietijos karių kapų tvarkymas platesniu mastu (pirmieji darbai atlikti 1924–1925 m.) (22) pradėtas tik 1927 m., kai Karo mokslo valdybos švietimo dalies vedėjo plk. ltn. Romualdo Buroko iniciatyva KAM buvo sudaryta Žuvusiųjų ir mirusiųjų karių kapams tvarkyti komisija [82; 83; 96; 101; 111; 119], kuri ir koordinavo darbus. Nuo XX a. 4-ojo dešimtmečio į karių kapų tvarkymo darbus aktyviai įsitraukė (23) Lietuvos šaulių sąjunga. Žuvusių karių pagerbimas Lietuvoje, kaip ir kitose Europos valstybėse, buvo politinis veiksmas, rengti įvairūs, dažnai religinio atspalvio ritualai [plačiau žr. 222].

Visa Lietuva buvo nusėta Didžiojo karo karių kapais. 1919 m. Lietuvoje buvo apie 600 karių palaidojimo vietų [110, 58] (24). Panevėžyje vietinei valdžiai iškasus ir perlaidojus vokiečių karių kapus (apie 400–600) [241], o Vokietijai į tai atkreipus dėmesį, Lietuvos vyriausybės institucijos informavo apskrities valdžią, kad „toksai nutarimas, prieštaraujantis žmoniškumui, turi būti kuo greičiausiai atmainytas ir perspėti, kad vienas šiame atvejyje prasižengimas bus baudžiamas“ [257]. Matyt, paskatintas šio precedento VRM Tikybių departamentas 1919 m. rugsėjo 19 d. raštu kreipėsi į apskričių viršininkus, nurodydamas, kad Vokietijos karinėms pajėgoms išsikrausčius iš Lietuvos, „be jokios globos ir prieglobsčio“ likę Didžiojo karo vokiečių karių kapai turi būti apsaugoti nuo „visokių ardyimų“, taip pat prašyta vietos valdžios perimti apskričių ribose buvusių karių kapų priežiūrą [258]. Vokietijos atstovybė savo ruožtu taip pat kreipėsi į Lietuvos valdžią,

(21) „Teko matyti Kėdainių katalikų kapuose karių kapus. Kariai, kaip kokie nusikaltėliai, <...>. Ar tai nepajuokimas iš mūsų kariuomenės karių? Kiti kapai jau ir kryžių neturi“ [11].

(22) 1924–1925 m. Širvintose susikūręs komitetas iš surinktų lėšų sutvarkė karių kapus Širvintose, Šešuoliuose ir Musninkuose, tais pačiais metais 8-ojo pėstininkų pulko kariai ir skautai tvarkė karių kapus Šiaulių parapijos kapinėse; jų pavyzdžiu pasekė Baisogalos bei Kupiškio šauliai, ten sutvarkė karių kapus [101, 4].

(23) Iki 1939 m. šauliai karių kapus tvarkė savo iniciatyva, 1939 m. rugsėjo 15 d. LŠS vadas išleido įsakymą, kuriame nurodė tvarkyti Lietuvos kariuomenės karių kapus ten, kur nebuvo reguliariosios kariuomenės dalinių, per šventes organizuoti jų pagerbimą [75].

(24) *Karyje* rašyta, kad buvo 500 vokiečių karių kapinių, bet 1936 m. jų buvo likę apie 200, nes vėlesniais metais juos tvarkant vokiečių, o kai kada ir rusų karių kapai buvo perkelti į didesnes kapines [92].

prašydamą apsaugoti Lietuvos teritorijoje buvusius Didžiojo karo vokiečių karių kapus, nepriklausomai nuo to, valstybinėje ar privačioje žemėje jie buvo [242].

Vokietijos atstovybės Kaune prašymu Lietuvos valdžia surinko duomenis apie buvusias vokiečių karių kapines ir nustatė žemės (kurioje buvo palaidojimai) priklausomybę. Tuo metu suskaičiuota 614 vietų (nors Telšių apskrities duomenys gali būti nepilni), kuriose buvo palaidoti Didžiojo karo metu žuvę kariai. Pažymėtina, kad skaičiuotos ne tik vokiečių, bet kai kur ir Rusijos karių laidojimo vietos. Nustatyti palaidotųjų skaičių iš šių sąrašų neįmanoma, nes daugelyje vietų nurodyta, kad jų skaičius nežinomas. Kapinių dydis svyravo nuo pavienio kapo iki kelių tūkstančių kapų; didžiausios jų buvo Tauragėje (apie 3 000), Panemunėje (1 622), Armoniškių k. Kauno apskr. (1 500), Šiauliuose (apie 1 500 vokiečių karių kapų). Daugiausiai vietų, kur palaidoti šie kariai, būta Trakų (123), Alytaus (102) ir Kauno (76) apskrityse, bet ar ten buvo daugiausia ir palaidotųjų, dėl minėto duomenų stygiaus nustatyti neįmanoma. Mažiausiai kapinių buvo Utenos (1), Mažeikių (2) ir Kretingos (3) apskrityse [sąrašus žr. byloje 256].

1928 m. Rusijos episkopalinio sinodo Vyriausiasis įgaliotinis karo nuostoliams ir karžygių kapams užsienyje kreipėsi į Lietuvos Vidaus reikalų ministeriją prašydamas pateikti duomenis apie Rusijos kariuomenės karius, karo belaisvius ir civilius, žuvusius Didžiojo karo metu ir palaidotus Lietuvos teritorijoje [209]. Apskričių surinktais duomenimis, buvo 649 kapinės, kuriose buvo palaidota 37 120 asmenų (nežinoma, kiek iš jų buvo civiliai). Tačiau šie skaičiai apytikriai – dalis kapinių buvo bendros Rusijos ir Vokietijos karių, kai kuriose kapinėse palaidotųjų skaičius nebuvo žinomas [215].

1929 m. Lietuvos Vidaus reikalų ministerijos duomenimis, Lietuvos teritorijoje buvo 465 vietos, skirtos ne kapinėms, kuriose buvo palaidota 23 020 Didžiojo karo Vokietijos kariuomenės aukų. Kapai daugiausia buvo privačiose valdose ir juos tvarkė Vokietija [189]. Tarpukario Lietuvoje, be Klaipėdos ir Vilnius kraštų, po Didžiojo karo buvo per 500 vokiečių karių kapinių; Vokietijos valdžios nurodymu jas tvarkant dalis vokiečių, o kai kada ir rusų karių buvo perlaidoti į didesnes kapines, kurių 1936 m. buvo apie 200. Remiantis surinkta statistika, Lietuvoje buvo palaidota apie 35 000 Didžiojo karo karių, iš jų – 23 000 Vokietijos ir 12 000 Rusijos kariuomenių karių. Daryta prielaida, kad su Klaipėdos ir Vilniaus kraštais palaidotų Didžiojo karo karių Lietuvoje buvo apie 50 tūkst., o gal ir daugiau. Pabrėžta, kad abiejose kariuomenėse tarnavo bei žuvo ir lietuvių tautybės kariai. Daug Prūsijos lietuvių žuvo per Kauno tvirtovės šturmą, rašyta, kad Lietuvoje galėjo būti palaidota „keliolika šimtų lietuvininkų“ [92]. Vėlesniais metais 35 tūkst. Didžiojo karo karių, palaidotų Lietuvos Respublikos teritorijoje, skaičius jau buvo laikomas oficialus [100, 606].

Galimos dvi tokio ženklus Vokietijos ir Rusijos žuvusių karių skaičiaus skirtumo versijos: Vokietijos kariuomenė 1915 m. Lietuvoje vykdė puolamuosius veiksmus, todėl hipotetiškai galėjo patirti daugiau nuostolių nei besiginančios Rusijos pajėgos; tačiau labiau tikėtina, kad besitraukdama Rusijos kariuomenė neturėjo galimybės deramai palaidoti, suskaičiuoti ir pažymėti savo aukų, o puolančios Vokietijos pajėgos užimdavo buvusių mūšių teritorijas, todėl galėjo su joms būdingu preciziškumu laidoti savo karius ir deramai paženklinti jų kapavietes.

Kapai nebuvo naikinami, tačiau susitarimas tarp Vokietijos ir Lietuvos dėl Didžiojo karo Vokietijos karių kapų priežiūros Lietuvos teritorijoje nebuvo pasiektas. Tuo užsiėmė *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge*, taigi gražiai tvarkomi vokiečių karių kapai buvo geras visiems matomas pavyzdys Lietuvoje [62]. Atskirų vokiečių karių kapinių tvarkymu

rūpinosi minėtos organizacijos tam tikri skyriai (25): Kauno kapinėmis – *Volksbund* centro valdyba, Biržų – Hanoverio, Panevėžio – Essenio skyrius ir t. t. [101, 3]. Spausdoje rašyta, kad Vokietija net užsienyje palaidotų savo karių nepamiršta, prižiūri jų kapus, o Lietuvoje net savame krašte palaidotų karių kapai yra apleisti [267], ir siūlyta sekti vokiečių pavyzdžiu tvarkant karių kapus [59; 252; 254] (26). Kai 1927 m. vokiečių organizacijos ėmėsi perlaidoti ir tvarkyti savo karių kapus, Rusija nerodė jokio susidomėjimo karių kapais [35]. Lietuvoje su tam tikra nuostaba konstatuota, kad „vokiečiai neapleidžia ir savo priešų kapinių“ [226].

Karių kapų tvarkymas Latvijoje, ypač Brolių kapai Rygoje, buvo kitas pavyzdys, leidęs konstatuoti, jog kaimyninėse šalyse žuvę kariai buvo gerbiami, o jų kapai prižiūrimi ir puoselėjami [14; 15; 121; 165] (27). „Reikia tik stebėtis, kaip latviai gerbia savo žuvusius ir atsidėję su meile laidoja savo karžygius gražioje vietoje“, – rašyta to meto spaudoje [227]. 1925 m. Latvijos pavyzdžiu siūlyta steigti Lietuvoje draugiją, kuri rūpintųsi karių kapų priežiūra, šiam tikslui rinktų lėšas [45].

Ne visi karių kapai buvo prižiūrimi, nors ir atkreiptas į tai dėmesys. 1926 m. *Karyje* nuogąstauta, kad šalia Alytaus–Jiezno kelio buvusių pasaulinio karo karių kapų niekas neprisimena. Buvo siūloma tų kapų priežiūrą pavesti Lietuvos kariuomenės Alytaus įgulos kariams (28). Kaišiadorių parapijos kapinės taip pat buvo apleistos. 1933–1934 m. šauliai sutvarkė ten palaidotų nepriklausomybės kovų karių kapus, tačiau spaudoje greta pagyrimo teigta, jog būtina sutvarkyti ir 5 kapus šalia palaidotų kazokų („jų kapai visai virtę dirvonu ir niekieno neprižiūrimi: gyvuliai ganosi, visų mindžiojami“), kuriuos Didžiojo karo metu sušaudė vokiečiai [138; 139].

1925 m. dienraštyje *Rytas*, aptariant Lietuvoje kilusį susirūpinimą dėl karių kapų tvarkymo, buvo skelbiama, kad „mūsų [Lietuvos – V. J.] jaunimas pradeda daugely vietų rūpintis sutvarkyti ir palaikyti visų žuvusiųjų Lietuvoje per Didįjį karą rusų ir vokiečių armijų kareivių kapus, kurių tarpe yra ne maža ir mūsųškių. Ir tai būtinas ir garbingas darbas“ [58]. Tačiau ryškesnį pokytį galima pastebėti XX a. 4-ojo dešimtmečio pradžioje. 1930 m. Liudvinavo šaulių būrys pradėjo tvarkyti ir puošti ten palaidotų Didžiojo karo karių kapus [231; 240]. 1930 m. gegužės 11 d. Kėdainių šaulių būrio susirinkime šaulys Zvicevičius pateikė pasiūlymą „sutvarkyti žuvusiųjų Didžiojo karo metu karių kapus Kėdainių miesto kapuose“ ir jam buvo pritarta [205]. 1931 m. šauliai perlaidojo pakelėje užkasto Rusijos kariuomenės kario palaikus į Stelmužės dvaro vokiečių karių kapines, kad jų nemindžiotų galvijai [206]. XX a. 4-ojo dešimtmečio pirmoje pusėje Lietuvoje

(25) Daugelyje vietų stovėjo monumentalūs paminklai, dalis jų kartu su karių kapinėmis sovietmečiu buvo sunaikinti [159, 99, 112, 123, 130, 131, 167, 177, 197].

(26) Atkreipiant dėmesį į apleistus Lietuvos karių kapus Kauno kapinėse, rašyta: „Kaip nuramins karžygio močiutę, susigraudinusių dėl savo sūnaus kapo, apleisto usnimis ir suardyto, kada čia pat greta, per dešimtį žingsnių ji mato kitą kapinių dalį akmeniniais kryžiais, gražiais takeliais, gėlėmis, medeliais išpuoštą? (vok. karių kapai)“ [265].

(27) Teigta, kad „mes ne tik turime su latviais panašias valstybes, ne tik mūsų tautos giminingos, bet turime daug kovos laimėjimų ir pralaimėjimų panašumo, turėjome vienus ir tuos pačius priešus ir t. t. Bet ne vienodai įvertiname žuvusiųjų dėl tėvynės aukas – vieni daugiau, antri mažiau arba ir visai neįvertiname“ [7].

(28) „Niekas neatmena šių vyrų, žuvusių pasauliniame kare. Kapinės, kur palaidoti ir mūsų broliai [,] giminės greta su rusų nemažu skaičiumi [,] matyt, senai žmonių nebeatmenami [,] maži suklypę kryželiai, nublukę parašai. Vienas gražus akmeninis paminklas galėtų stovėti per ilgas metų eiles ir puošti kapines. Reikia tiktai žmonių noro“ [143].

buvo prižiūrimi Vokietijos ir Lietuvos kariuomenių karių kapai, tačiau apleisti Rusijos kariuomenės karių kapai, nors tradiciškai pabrėžta, kad „nereikia pamiršti, kad tarpe tų nežinomų rusų karių galėjo būti ir mūsų tautiečių – lietuvių“, nes Didžiojo karo pradžioje Lietuvoje buvo įvykdyta plataus masto mobilizacija į Rusijos kariuomenę [95]. 1933 m. *Trimite* į klausimą, „Ar yra reikalas šauliams taisyti žuvusių didžiajame kare rusų karių kapus?“, buvo pateiktas vienareikšmiškas atsakymas – „Kieno kapai bebūtų: ar rusų, ar kitų ar šiaip apleisti senkapiai, reikėtų, vietos gyventojams padedant, sutvarkyti, bent aptverti, kad gyvuliai nemindžiotų“, nes „kapų tvarkymas – paprotys palaikytinas ir skleistinas“, kadangi „gražiai sutvarkytos, gėlių ir medžių prisodintos kapinės, tiesūs ir gražūs smėliu barstyti takeliai kiekvienam praeiviui rodytų mūsų kultūringumo žymę“ [172] (29). 1933 m. balandžio 2 d. susirinkime Višakio Rūdos šaulių būrys nutarė papuošti Didžiojo karo karių kapus [71]. 1934 m. Alytaus šauliai viešai pasižadėjo pavasarį sutvarkyti būrio ribose buvusį apleistą Didžiojo karo kario kapą [204]. 1934 m. *Trimite* buvo išspausdinta nuotrauka su užrašu: „Veiverių šaulės ir šauliai kasmet tvarko ir puošia nepriklausomybės ir didžiojo karo dalyvių – karių kapus“ [160]. 1934 m. skelbta, kad Rūdos būrio šauliai jau anksčiau sutvarkė Rūdos miško pakraštyje buvusias apleistas Didžiojo karo karių kapines, kuriose buvo palaidoti 135 Vokietijos ir Rusijos kariuomenių kariai. Kapines šauliai tvarkydavo kiekvieną pavasarį [253]. 1935 m. Verstaminų apylinkėse buvusias apleistas Didžiojo karo karių kapines sutvarkė vietos šauliai. Gausiai dalyvaujant vietos visuomenei buvo pastatytas ir pašventintas kryžius [89]. 1936 m. spaudoje džiaugtasi, kad Maironiuose (kaimas netoli Kelmės) Didžiojo karo karių kapus tvarko vietos gyventojai, „gražu, kad mokame gerbti, nors ir svetimus žuvusius karius“ [28]. 1936 m. Nepriklausomybės kovų karių kapų tvarkymo komisija, atsižvelgdama į tai, kad šalyje buvo daug apleistų Didžiojo karo karių kapų, kreipėsi į valsčius, kad būtų paskirti sklypai ir juose įrengti brolių kapai „rusų bei vokiečių“ kariams [214]. 1937 m. Kačerginės miške Zapyškio šauliai sutvarkė apleistus Didžiojo karo karių kapus – „naujai sukasė kapus, iškirto brūzgus ir pastatė naują kryžių su atitinkamu užrašu“ [12; 72]. Ši šaulių veikla užfiksuota – 1937 m. *Trimite* buvo išspausdinta nuotrauka su užrašu: „Zapyškio būrio šauliai tvarko Did. karo žuvusių karių kapus“ [161]. 1937 m. gegužės 1 d. Padovinyse (Marijampolės apskr.) šaulių būrys organizavo medelių sodinimo talką, kurios metu buvo apsodinti šaulių paminklas, mokyklos teritorija, vieškeliai ir Didžiojo karo karių kapai, iš viso pasodinta 400 medelių [70]. 1940 m. pavasarį Griškabūdyje moterų šaulių iniciatyva buvo „gražiai sutvarkyti Didžiajame kare žuvusių karių kapai“ [232]. XX a. 4-ajame dešimtmetyje reikšta pagarba ir Didžiojo karo metu žuvusiems Vokietijos kariams, palaidotiems Lietuvoje, nes „pats kario vardas jau yra vertas pagarbos“ (30). Tiesa, gana dažnai iš žinučių spaudoje neįmanoma nustatyti, kokius (Lietuvos nepriklausomybės kovų ar Didžiojo karo) karių kapus tvarkė šauliai, nes tik konstatuota – „šauliai sutvarkė karių kapus“, be konkretaus įvardijimo. Tačiau net ir esama empirinė medžiaga atskleidžia, kad šauliai ir visuomenė tvarkė bent dalį Didžiojo karo karių kapų, dažniausia Rusijos kariuomenės, nes Vokietijos buvo tvarkomi vokiškų organizacijų.

(29) Teigta, kad tvarkant Didžiojo karo Rusijos kariuomenės karių kapus „būtų atlikta žmoniškumo (pareiga, būtų atliktas darbas, kuris pakeltų mus mūsų ir svetimų akyse“ [95, 212].

(30) „Privažiuojame Jėzną. Čia pakelėje pamatom vokiečių karių kapus. Iššokę iš mašinos, subėgame pasižiūrėti mūro sienoje iškalėtų pavardžių. Rimtis ir susikaupimas dvelkteleja visų širdyse, nes čia ilsisi kariai, kovoję ir kritę kovos lauke dėl savo siekiamų tikslų. Nors jie nėra mūsų tėvynės kariai, dargi jie net buvę mūsų krašto okupantai, tačiau vis tiek pats kario vardas jau yra vertas pagarbos. Kario vardas yra ir mūsų laisvės simbolis“ [136].

IŠVADOS

Literatūra karo tema tarpukario Lietuvoje, viena vertus, buvo analizės objektas, kita vertus, ir tam tikra leidybos sritis – versti užsienio autorių darbai bei publikuoti vietinių rašytojų kūriniai. Didysis karas buvo ryškus kartos įvykis, pakeitęs žmonių gyvenimą ir požiūrį į karą, atvėręs naujus karo literatūros horizontus. Dėl visuotinės karo tarnybos daugybė jaunų gabių žmonių kelerius metus praleido fronte, o vėliau, remdamiesi šia patirtimi arba net savais dienoraščiais, parašė literatūros klasika tapusius veikalus. Lietuvoje pirmiausia imtasi vertimų, lūžio tašku galime laikyti romano *Vakarų fronte nieko naujo* leidybą, po kurio sekė ir lietuvių autorių darbai. Taigi XX a. 4-asis dešimtmetis buvo literatūros Didžiojo karo tema tam tikro proveržio Lietuvoje metas. Žinoma, lietuvių autoriai neprilygo tokiems autoriams kaip A. G. H. Barbuse'as, E. Jūngeris, E. M. Remarque'as, R. Dorgelès, J. Hašekas ir kt. bei jų kūrybai, gal tik išskyrus palankiai įvertintą A. Uspenskio knygą, kuri taip pat buvo paremta autoriaus, kaip kario, asmenine patirtimi. Didysis karas tapo grožinės literatūros tarpukario Lietuvoje siužetų pagrindu, o komercinė leidyba byloja buvusį skaitytojų susidomėjimą tokia kūryba.

Galima išskirti kelis svarbesnius Didžiojo karo epizodus tarpukario Lietuvoje – pirmiausia tai jo pradžia ir priežastys bei Vokietijos okupacija, taip pat lietuvių karinę patirtį atskleidę karo veiksmai – 1914 m. Rytų Prūsijoje, 1915 m. Augustavo kautynės ir Kauno tvirtovės žlugimas. Tai lėmė geografiniai ir tautiniai motyvai – karo veiksmai vyko „lietuviškose žemėse“ ir gausiai dalyvaujant (kovojant) lietuviams. Karas vertintas prieštarai – viena vertus, buvo daug aukų ir milžiniškų materialių nuostolių, dėl jo pašlijo moralė, pakito iki tol įprasta gyvensena ir pasaulėžiūra. Kita vertus, karas „pabudino“ lietuvių tautą ir sudarė sąlygas atsikurti Lietuvos valstybei, o tai be užuolankų įvardyta tikru stebuklu, kuris be Didžiojo karo (kartu ir trijų Europos imperijų žlugimo) laikytas neįmanomu. Taigi Didžiojo karo aukos tapo aukomis ant Lietuvos „laisvės aukuro“, o šį teiginį stiprino ir tai, kad daug lietuvių karių dalyvavo Didžiajame kare, tarnaudami įvairių šalių (pirmiausia Rusijos, Vokietijos ir JAV) kariuomenėse – dalis jų žuvo įvairiuose frontuose.

Tarpukariu Lietuvoje viešajame diskurse nuolat iškildavo Didžiojo karo leitmotyvas, paliečiama įvairi su šio karo ritualiniu atminimu susijusi praktika. Didžiojo karo sukakčių minėjimai turėjo aiškų politinį atspalvį ir kito priklausomai nuo Lietuvos užsienio politikos aktualijų. Išskirtini du epizodai – XX a. 3-iojo dešimtmečio pabaigoje pagerėję santykiai su Vokietija ir orientacija į Prancūziją 4-ojo dešimtmečio antroje pusėje. Pastarasis epizodas, daug ryškesnis ir ilgesnis, buvo susijęs su Vokietijos kelta karine grėsme Lietuvai dėl Klaipėdos krašto, taip pat siekiu užkardyti (apriboti) vokiškos kultūros įtaką Lietuvoje. Todėl bandymo kultūriškai suartėti su Prancūzija kontekste iškilo ir Didžiojo karo suderinto abipusio atminimo svarba, pabrėžiant, kad lietuviai petys petin kovojo su prancūzais 1914–1918 m. ir net 1812 metais. Šia veikla užsiėmė Lietuvių-prancūzų draugija, kurioje aktyviai dalyvavo įtakingi to meto Lietuvos asmenys. Taigi lietuvius ir prancūzus, o kartu Lietuvą ir Prancūziją, turėjo suartinti bendros kovos patirtis ir bendro priešo (Vokietijos) grėsmė. Galima rasti užuominų ir apie tai, kad lietuviai gynė Prancūziją (1914 m. kovojo Rytų Prūsijoje, o vėliau JAV kariuomenės sudėtyje Vakarų fronte). Atsižvelgiant į suaktyvėjusią Lietuvių-prancūzų draugijos veiklą rengiant Didžiojo karo minėjimus ir 1937 m. pradėtą Didžiojo karo lietuvių karių (tarnavusių Antantės šalies – Rusijos imperijos – kariuomenėje) Pirmųjų sąjungos aktyvią veiklą siekiant pastatyti paminklą visiems Didžiajame kare žuvusiems lietuviams, galima daryti prielaidą, kad jei ne prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas, su Pirmuoju karu susijusio

turinio cirkuliacija Lietuvoje tikriausiai būtų buvusi dar intensyvesnė ir pereitų iš diskurso į ritualų lygmenį.

Didžiojo karo karių kapų Lietuvoje tvarkymo ir priežiūros klausimas turėjo aiškų nacionalinį požymį. Vokietijos karių kapus nuo pat 1919 m. tvarkė *Volksbund*, tad lietuviškoje spaudoje buvo nuolat akcentuojamas šis pavyzdys, kaip ir kaimyninės Latvijos, kurioje Didžiojo karo karių kapų tvarkymas prasidėjo dar šio karo metu. Lietuvos visuomenės ir institucijų santykis tarpukariu į karių kapus išskirtinas į du periodus – iki 1927 m. ir po jų. Pirmuoju karių kapų priežiūros praktika reta: netgi nepriklausomybės kovų karių kapai tuo metu buvo apleisti ir primiršti, o Didžiojo karo karių kapai kartais tapdavo nepagarbaus elgesio objektais (nors Vokietijos kariuomenės karių, o kai kada ir Rusijos kariuomenės karių kapus tvarkė *Volksbund*). Nuo 1927 m., pasiremiant vokiečių ir latvių pavyzdžiais, sistemingai pradėta tvarkyti nepriklausomybės kovų karių kapus, pamažu atkreiptas dėmesys ir į Didžiojo karo karių kapų tvarkymą. Konkretūs darbai fiksuojami XX a. 4-ajame dešimtmetyje. Karių kapų priežiūra buvo pabrėžiama pagarba žuvusiems kariams, nepriklausomai nuo jų kilmės, ir laikyta tautos kultūros lygio indikatoriumi. Apsisprendžiant tvarkyti karių kapus, buvo svarbu ir tai, kad dalis Didžiojo karo metu žuvusių ir Lietuvos teritorijoje palaidotų karių (tarnavusių tiek Rusijos, tiek Vokietijos kariuomenėse) buvo lietuvių kilmės asmenys, nors toji kilmė dažnai subjektyviai nustatoma remiantis tik epitafijose užfiksuotais asmenvardžiais.

Gauta 2016 12 05
Priimta 2017 01 10

Šaltiniai ir literatura

- [1] 1914 – VIII. 1 – 1939. *Karys*, 1939, rugpjūčio 3, Nr. 31 (1051), p. 911.
- [2] 1937 m. liepos 8 d. Lietuvių-prancūzų draugijos pranešimas „Alliance francaise“ kongresui Paryžiuje. *LCVA*, f. 945, ap. 1, b. 30, l. 8.
- [3] 1939 m. turinio rodyklė. *Trimitas*, 1939, gruodžio 22, Nr. 51–52 (992–993), p. 1265–1270.
- [4] 20 metų. *Lietuvos žinios*, 1934, rugpjūčio 1, Nr. 173 (4559), p. 1.
- [5] A. J. Latvijos nepriklausomybės ir kariuomenės šventės proga. *Kardas*, 1935, lapkričio 15, Nr. 22 (227), p. 489–491.
- [6] A. Kas turėtų rūpintis karių kapais. *Karys*, 1925, liepos 29 – rugpjūčio 6, Nr. 31 (323), p. 241.
- [7] A. Latvių karių kapai. *Karys*, 1924, rugpjūčio 21–27, Nr. 34 (274), p. 281–282.
- [8] AMBRAZEVIČIUS, J. Karys ir karas literatūroje. *Židinys*, 1935, lapkritis, t. XXII, Nr. 11 (131), p. 377–385.
- [9] ANTALGIŠKIS. Kvieskime užjūrio brolius. *Trimitas*, 1929, balandžio 18, Nr. 16, p. 257.
- [10] Apdovanojimai prancūzų ordinais. *Lietuvos aidas*, 1938, gruodžio 3, Nr. 549 (4358), p. 3.
- [11] Apleisti karių kapai. *Karys*, 1925, rugsėjo 10–16, Nr. 37 (329), p. 294.
- [12] ASTRAUSKAS, J. Sutvarkė karių kapus. *Karys*, 1937, spalio 14, Nr. 42 (969), p. 1204.
- [13] Atsiliepiami apie plk. A. Uspenskio knygą „Didžiajame Kare“. *LCVA*, f. 384, ap. 5, b. 32, l. 126–127.
- [14] B. P. Kaip tvarkomi latvių karių kapai. *Kardas*, 1927, birželio 10, Nr. 16 (76), p. 231.
- [15] B. P. Karių kapų draugijos darbai 1925 m. *Kardas*, 1926, birželio 10, Nr. 16 (40), p. 258.
- [16] BAISIOGALIETIS-ŠAULYS. Kodėl Baisiogaloje pastatytas paminklas. *Trimitas*, 1928, spalio 25, Nr. 43 (412), p. 1393.
- [17] BARBUSSE, Henri. Mirtis dumble. Iš karo romano „Ugnis“. *Kultūra*, 1934, Nr. 6–7 (128–129), p. 363–371.

- [18] BARBUSSE, Henri. *Ugnyje* [pasaulinio karo vaizdai]. Brooklyn: Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugija, 1928. 431 p.
- [19] BARBUSSE, Henri. *Ugnis (skyriaus dienoraštis)*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954. 417 p.
- [20] BARDAUSKAS, J. Pasaulinio gaisro kilmė. *Kultūra*, 1934, Nr. 6–7, p. 323–340.
- [21] BARTNINKAITĖ-RŪTELIONIENĖ, Petronėlė. *Klaikuma: iš Didžiojo karo laikų ir tremtinių gyvenimo*. T. I. Romanas. Kaunas: Aitra, 1930. 329 p.
- [22] BARTUŠKA, Vincas. *Kelionė Lietuvon. Didžiosios Karės Metu 1916 m.* Boston: Darbininkas, 1916. 85 p.
- [23] BARTUŠKA, Vincas. *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais. Kritiškas 1914–1919 metų įvykių ir asmenybių įvertinimas*. Klaipėda: akcinė Ryto b-vės sp., 1937. 391 p.
- [24] BIČIŪNAS, [Vytautas Pranas]. Mirusieji ir gyvieji. *Trimitas*, 1933, lapkričio 2, Nr. 44, p. 862.
- [25] BIČIŪNAS, [Vytautas Pranas]. Pavasario balsų dainius. *Trimitas*, 1934, birželio 28, Nr. 26, p. 513.
- [26] [BINKIS, Kazys] A. A. Uspenskij NA VOINE. *Literatūros naujienos*, 1934, rugsėjo 15, Nr. 10, p. 5.
- [27] BYTAUTAS, Adomas. *Senos pilies paslaptis*. Kaunas: Šviesa, 1937. 144 p.
- [28] B-NAS, J. Gražiai sutvarkė karių kapus. *Karys*, 1936, balandžio 2, Nr. 14 (889), p. 343.
- [29] BOLECKIS, [Kostas]. Kauno tvirtovės gynimas. *Mūsų žinynas*, 1923, t. V, Nr. 14, p. 250–267.
- [30] BRAZIULIS, A. Dim. pulk. Aleksandras Uspenskis. Didžiajame kare. *Trimitas*, 1936, vasario 20, Nr. 8 (793), p. 192.
- [31] BRČ. I. 20 ir 15. *Lietuvos karo invalidas*, 1938, Nr. 1, p. 14–19.
- [32] BR-LAS. Karių kapai. *Karys*, 1922, birželio 17, Nr. 24 (160), p. 181–182.
- [33] BROLIŲ TOMDYKŲ. [BURČIKAS, Adolfas]. *Augustavo mišku prakeikimas*. Kaunas: [s. n.], 1934. 96 p.
- [34] B-S, V. F. G. Lebos, Nekaltųjų kraujas. *Trimitas*, 1935, rugpjūčio 29, Nr. 35 (768), p. 620.
- [35] BŪDIŠKIS, Vl. Gerbkime karių kapus. *Karys*, 1927, gruodžio 7–13, Nr. 49 (445), p. 454.
- [36] BUKAITĖ, Vilma. *Lietuvos Respublikos politiniai ir diplomatiniai santykiai su Prancūzija 1919–1940 m.* [daktaro disertacija]. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013. 333 p.
- [37] BŪTĖNAS, Julius. Didžiojo karo literatūra. *Kultūra*, 1930, Nr. 8, p. 406–412.
- [38] BŪTĖNAS, Julius. Didžiojo karo literatūra. *Kultūra*, 1930, Nr. 9, p. 476–480.
- [39] BŪTĖNAS, Julius. Karo literatūros tendencijos. *Kultūra*, 1934, Nr. 6–7 (128–129), p. 341–344.
- [40] BŪTĖNAS, Julius. Lietuvių teatras Vilniuje vokiečių okupacijos metu. *Trimitas*, 1934, lapkričio 8, Nr. 45, p. 874–875.
- [41] Chadži-Muratai Mugujevas. Ir Rytų Fronte Nieko Naujo (Bagdado vartai). Romanas. *Trimitas*, 1931, liepos 16, Nr. 29, p. 579.
- [42] CONDENHOVE-KALERGI, Richard Nikolaus. Dvidešimties metų karas. Didžiojo karo pradžios 20-ties metų sukaktuvių proga. *Lietuvos aidas*, 1934, liepos 30, Nr. 171 (2138), p. 2.
- [43] CONDENHOVE-KALERGI, Richard Nikolaus. Dvidešimties metų karas. *Rytas*, 1934, rugpjūčio 2, Nr. 174 (3026), p. 4.
- [44] CVEIGAS, [Arnold]. Vokiečių okupacija Lietuvoje (Iš knygos: „Ginčas dėl seržanto Grišos“). Vertė K. Binkis. *Trimitas*, 1929, birželio 6, Nr. 23, p. 373–375.
- [45] D. Dėl karių kapų tvarkymo, lėšų ir dėl draugijos. *Karys*, 1925, liepos 9–15, Nr. 28 (320), p. 217.
- [46] DARMANTAS, V. Šaulių Sąjunga 1933 metais. *Trimitas*, 1934, vasario 15, Nr. 7, p. 125–131.
- [47] Didžiais žygiais ir didžiais darbais tauta rašo sau istoriją. Valstybės Prezidento Antano Smetonos kalba, pasakyta lietuvių karių Rusijoje sąjūdžio 20 metų sukaktčiai paminėti (rugsėjo 8 d.

- Karo muziejus). *Lietuvos karo invalidas*, 1937, Nr. 1, p. 25.
- [48] *Didžiojo karo laikų lietuvių dainos*. Surinko Jonas Norkus. Kaunas: Vairo b-vė, 1927. 239 p.
- [49] Didžiojo karo paliaubų minėjimas. *Trimitas*, 1934, lapkričio 15, Nr. 46, p. 888.
- [50] Didžiojo karo rezultatai. *Kultūra*, 1935, Nr. 11, 681–684.
- [51] Didžiosios paliaubos. *Lietuvos aidas*, 1928, lapkričio 10, Nr. 231 (445), p. 2.
- [52] DILYS, A. Rūpinkimės karių kapais! *Karys*, 1924, birželio 5–11, Nr. 23 (263), p. 189–190.
- [53] DORGELĖS, Roland. *Mediniai kryžiai*: did. karo romanas. Kaunas: Sakalo b-vė, 1931. 216 p.
- [54] Dubysa – karo tvirtovė. *Karys*, 1937, liepos 8, Nr. 28 (955), p. 764.
- [55] EIS, Roland Dorgelėi. Mediniai Kryžiai. Did. karo romanas. *Trimitas*, 1931, liepos 16, Nr. 29, p. 579.
- [56] ENDZIULAITIS. Iš 3. pėst. pulko gyvenimo. *Kardas*, 1926, gegužės 20, Nr. 14 (38), p. 222.
- [57] ESČE. 10-os rusų armijos XX korpuso veiksmai Rytų Prūsuoje (1915 m. vasario 9–21 d.). *Mūsų žinynas*, 1921, t. I, Nr. 3, p. 181–196.
- [58] ET. Žuvusių karių pagerbimas. *Rytas*, 1925, gegužės 26, Nr. 111 (416), p. 1.
- [59] FIGŪRINAS. Gerbkime žuvusių karių kapus. *Karys*, 1926, kovo 4–10, Nr. 10 (354), p. 91.
- [60] GIEDA, Aurelijus. *Istoriografija ir visuomenė: istorija, istoriko profesijos ir istorinės kultūros aspektai Lietuvoje 1904–1940 m.* [daktaro disertacija]. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013. 482 p.
- [61] GIMŽAUSKAS, Edmundas. Vokietijos Pirmojo pasaulinio karo tikslai Rytuose: istorijos ir istoriografijos vingiai. *Lietuvos istorijos metraštis 2014 metai*, 2015, t. II, p. 125–153.
- [62] GIRININKIENĖ, Vida. Jie nenorėjo mirti. *Lietuvos žinios*, 2014, spalio 31, p. 18–19.
- [63] GRAUROGKAS, [Antanas]. Šauliškumas ir gyvenimo raida. *Trimitas*, 1934, gegužės 3, Nr. 18, p. 350–351.
- [64] GRAŽEVIČIUS, A. Kas karus kelia? *Pavasaris*, 1934, rugpjūčio 1, Nr. 14, p. 386–388.
- [65] GRIFFANTE, A. Gemeinschaft und Mythos. Zwei litauische Narrative über den Ersten Weltkrieg (1914/15). *Nordost-Archiv, Der Große Krieg beginnt: Sommer und Herbst 1914*. 24. Jahrgang 2015. 2016, S. 97–113.
- [66] GRINIUS, [Kazys]. Dvidešimtąjį Didžiojo karo pradžios sukaktį minint. *Mūsų žinynas*, 1934, t. XXVII, Nr. 113, p. 112.
- [67] HAŠEK, Jaroslav. *Šaunusis kareivis Šveikas*. Kaunas: Spaudos fondas, 1932. 178 p.
- [68] HAŠEK, Jaroslav. *Šaunusis kareivis Šveikas: Šveikas ruošiasi kariauti*. Kaunas: Naujasis Žodis, 1932. 177 p.
- [69] Istorinės dienos prieš 20 metų. *Lietuvos aidas*, 1938, lapkričio 11, Nr. 511 (4320), p. 6.
- [70] Iš šaulių gyvenimo. Padovinyš. *Trimitas*, 1937, gegužės 13, Nr. 19 (856), p. 452.
- [71] Iš šaulių gyvenimo. Višakio Rūda. *Trimitas*, 1933, balandžio 27, Nr. 17, p. 336.
- [72] Iš šaulių gyvenimo. Zapyškis. *Trimitas*, 1937, rugsėjo 11, Nr. 36 (873), p. 859.
- [73] IVINSKIS, Zenonas. Didžiosios Europos valstybės 1898–1914 m. ir D. karo priežastys. *Židinys*, 1934, liepa, t. XX, Nr. 7, p. 3–13.
- [74] Į visuomenę. *Karys*, 1922, liepos 21, Nr. 29 (165), p. 348–349.
- [75] Įsakymas Šaulių sąjungai, Nr. 37, 1939 m. rugsėjo 15 d. *Trimitas*, 1939, rugsėjo 21, Nr. 38 (979), p. 912.
- [76] Įvairenybės. Amerikos teismų sprendimai. *Trimitas*, 1924, lapkričio 6, Nr. 212, p. 28.
- [77] Įvairenybės. Sąžinės fondas. *Trimitas*, 1924, rugsėjo 25, Nr. 206, p. 30.
- [78] J. B. Kultūriniai kariuomenės laimėjimai. *Karys*, 1939, rugsėjo 7, Nr. 36 (1056), p. 1058–1059.
- [79] J. Karių kapai Vilniuje. *Karys*, 1940, birželio 6, Nr. 23 (1103), p. 619.
- [80] J. Užsienio svečiai Lietuvoje. *Kardas*, 1928, gegužės 30, Nr. 15 (111), p. 216–217.
- [81] JAKŠTAS, [Petras]. Karių kapai. *Lietuvos karo invalidas*, 1930, Nr. 1, p. 27.

- [82] JAKŠTAS, [Petras]. Karių kapų tvarkymas 1930 m. *Kario* Nr. 10 priedas: *Mūsų karių kapai*, 1931, p. 1–8.
- [83] JAKŠTAS, [Petras]. Karių kapų tvarkymas 1935 m. *Karys*, 1936, vasario 16, Nr. 7 (882), p. 158–160.
- [84] Jaroslav Hašek. Šaunusis kareivis Šveikas. *Karys*, 1932, spalio 20, Nr. 43 (699), p. 860.
- [85] JOKUBAUSKAS, Vytautas. „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2014. 588 p.
- [86] JONAITIS, F. Jurgis. *Keturi angelai: pasakojimas iš Didžiojo karo meto*. Kaunas: [s. n.], 1927. 71 p.
- [87] JONAITIS, F. Jurgis. *Mano Patyrimai Didžiojoj Karėj 1918 ir 1919 metais*. Boston: Lietuvių prekybos bendrovė, 1920. 64 p.
- [88] JÜNGER, Ernst. *Plieno audrose*. Vilnius: Kitos knygos, 2016. 284 p.
- [89] JUODIS. Sutvarkė karių kapus. *Karys*, 1935, gruodžio 12, Nr. 50 (873), p. 1250.
- [90] JUODLIS. Neužmirškime Eimučio. *Karys*, 1923, birželio 21–27, Nr. 25 (213), p. 294–295.
- [91] JURGELIONIS, [Antanas]. Sveikatos, mankštinimo ir gynimosi institucijų sąryšis. *Kardas*, 1925, lapkričio 1, Nr. 20, p. 1–5.
- [92] JURINAS. Lietuviai kariai, žuvę Vokietijos ir Rusijos kariuomenėse. *Karys*, 1936, lapkričio 12, Nr. 46 (921), p. 1171.
- [93] K. A. Nepamirškime žuvusių už mūsų laisvę. *Lietuvis*, 1925, kovo 6, Nr. 10, p. 4.
- [94] K. Latvių 10 m. nepriklausomybės sukaktuves paminėjus. *Trimitas*, 1928, lapkričio 22, Nr. 47 (416), p. 1514.
- [95] K. Š. Pamirštų kapų tvarkymo reikalu. *Mūsų girios*, 1934, balandis, Nr. 4 (30), p. 211–212.
- [96] Kaip Kaune buvo tvarkomi karių kapai. *Karys*, 1927, gruodžio 20–31, Nr. 51–52 (447–448), p. 487–488.
- [97] Kaip pasibaigė Didysis karas. *Trimitas*, 1932, liepos 7, Nr. 28, p. 561–562.
- [98] Karas ir revoliucija. *Trimitas*, 1924, balandžio 17, Nr. 184, p. 13–14.
- [99] Karas ir taika. *Tautos mokykla*, 1934, rugpjūčio 15, Nr. 15–16, p. 277–279.
- [100] Kariuomenė yra neatskiriama tautos dalis. Kariuomenės vado gen. št. plk. St. Raštikio kalba, pasakyta Valstybės Radiofone š. m. lapkričio 23 dieną. *Kardas*, 1936, gruodžio 1, Nr. 23 (252), p. 606–608.
- [101] Karių kapų tvarkymas kitur ir pas mus. *Kario* Nr. 15 priedas: *Mūsų karių kapai*, 1930, balandžio 10, p. 3–6.
- [102] Karo istorijos medžiaga. *Lietuva*, 1921, lapkričio 20, Nr. 262 (790), p. 3.
- [103] Karo istorijos reikalu. *Kardas*, 1936, balandžio 15, Nr. 8 (237), p. 226.
- [104] Karo istorijos reikalu. *Karys*, 1936, gegužė, Nr. 15–16 (890–891), p. 388.
- [105] Karo mokslo valdybos 1927 m. kovo 28 d. raportas Vyriausiojo štabo viršininkui. *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 93, l. 289.
- [106] Karo sukaktuvės. *Kultūra*, 1934, Nr. 6–7, p. 323.
- [107] KARVELIS, P. Pirmąjį nepriklausomos Lietuvos ūkio dešimtmetį minint. *Židiny*, 1928, t. 7, Nr. 5–6, p. 398–404.
- [108] Kas buvo gen. Litzmanas. *Karys*, 1936, liepos 2, Nr. 27 (902), p. 673.
- [109] KASPARAVIČIUS, Algimantas. Didysis karas (1914–1918) ir Lietuva (nereikalingi faktai ir šešėliai istorinėje atmintyje). *Santara*, 2014, vasara, Nr. 105–106, p. 4–21.
- [110] KASPARAVIČIUS, Algimantas. La Grande Guerre dans les mémoires historiques des Lituaniens. *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, 2014, No. 1–2 (113–114), p. 58–65.
- [111] Ką veikė 1928 m. karių kapams tvarkyti komisija. *Karys*, 1929, sausio 31, Nr. 4 (504), p. 57–58;

Karys, 1929, vasario 5, Nr. 5 (505), p. 75–76.

[112] KEBLAS, Stasys. – M. PTOU. *Pasauliniame fronte... Ekstra telegrama!* [Mobilizacija 1914 metu]. T. I. Kaunas: Šviesa, 1935. 311 p.

[113] KEBLAS, Stasys. – M. PTOU. *Pasaulinis karas*. T. II. Ukmergė: Knyga, 1936. 208 p.

[114] KELMUTIS, A. Likviduokime neraštingumą. *Trimitas*, 1938, sausio 7, Nr. 1 (890), p. 10.

[115] Korespondencijos. Seredžius. *Trimitas*, 1925, vasario 19, Nr. 7, p. 214.

[116] Korespondencijos. Šeduva. *Trimitas*, 1925, kovo 5, Nr. 9, p. 283.

[117] Kovų Varpų įsteigimo ir pašventinimo aktas. *Karys*, 1937, rugsėjo 9–16, Nr. 37–38 (964–965), p. 1030.

[118] KRASAUSKAS, Antanas. *Mirtis už fronto*. Romanas. Kaunas: [s. n.], 1935. 183 p.

[119] KRAUNAITIS. Kaip prancūzai gerbia savo karžygius. *Kardas*, 1927, sausio 10, Nr. 1 (61), p. 14.

[120] KRIAUCIŪNIENĖ, Živilė. Lietuvos studentai Europos aukštosiose mokyklose 1919–1940 metais. *Lietuvos istorijos metraštis, 1992 metai*. 1994, p. 91–108.

[121] Latvių šaulių pulkų kautynių paminėjimas. *Karys*, 1924, sausio 17–23, Nr. 3 (243), p. 25.

[122] LEBOS, F. G. *Nekaltųjų kraujas*. Kaunas: akc. Žaibo b-vė., 1935. 165 p.

[123] LESČIUS, Vytautas. *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918–1920*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2004. 497 p.

[124] *Lietuva Didžiajame kare*. Sud. Petras Ruseckas. Vilnius: Vilniaus žodis, 1939. 336 p.

[125] Lietuviškoji dvasia atgijo Mažojoje Lietuvoje. Šaulių s-gos vado plk. Saldžiaus žodis Klaipėdoje minint sausio 15 d. *Trimitas*, 1938, sausio 20, Nr. 3 (892), p. 49–50.

[126] Lietuvių prancūzų draugijos narių susirinkimas. *Karys*, 1936, birželio 10, Nr. 24 (899), p. 603.

[127] Lietuvių-Prancūzų D-jos pirmininkės Urbšienės kalba. *Kardas*, 1938, sausio 1, Nr. 1 (279), p. 7.

[128] Lietuvių-prancūzų draugijos 1934 m. lapkričio 2 d. prašymas. *LCVA*, f. 945, ap. 1, b. 27, l. 219.

[129] Lietuvių-prancūzų draugijos 1938 m. birželio 15 d. visuotinio susirinkimo protokolai. *LCVA*, f. 945, ap. 1, b. 39, l. 35.

[130] Lietuvių-prancūzų draugijos 1939 m. gruodžio 12 d. prašymas J. E. Ponuo užsienio reikalų ministrui. *LCVA*, f. 945, ap. 1, b. 66, l. 6.

[131] Lietuvių-Prancūzų draugijos nuo 1937 m. birželio 25 d. iki 1938 m. birželio 15 d. veikimo apyskaita. *LCVA*, f. 945, ap. 1, b. 39, l. 27.

[132] Lietuvių-prancūzų draugijos Valdybos metinė veikimo apyskaita nuo 1938 m. birželio 15 d. iki 1939 m. birželio 15 d. *LCVA*, f. 945, ap. 1, b. 39, l. 5.

[133] *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais*. Sud. Algimantas Kasparavičius; Paweł Libera. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013. 622 p.

[134] LINGEVIČIUS, Leonas. *Karas 1914–1918 m.* Kaunas: Šviesa, 1933. 240 p.

[135] LITZMANN, [Karl]. Kauno tvirtovės puolimas ir paėmimas. *Mūsų žinynas*, 1930, t. XIX, Nr. 65, p. 120–142.

[136] Lygiaisiais Lietuvos laukais. *Policija*, 1939, birželio 1, Nr. 11 (303), p. 218.

[137] Majorui Ramanauskui paminėti. *Karys*, 1923, rugsėjo 6–12, Nr. 36 (224), p. 410.

[138] MARMA, J. Pavyzdinčiai sutvarkė karių kapus. *Karys*, 1934, birželio 13, Nr. 24 (795), p. 476.

[139] MARMA, J. Šauliai sutvarkė karių kapus. *Karys*, 1933, lapkričio 2, Nr. 44 (761), p. 895.

[140] Matin balsas apie Lietuvą. *Karys*, 1936, liepos 30, Nr. 31 (906), p. 742.

[141] MB. Kaip prasidėjo pasaulinis karas. 20 m. sukaktuvių proga. *Trimitas*, 1934, rugpjūčio 2, Nr. 31, p. 612–615.

[142] MB. Pirmųjų karo dienų išpūdziai. *Trimitas*, 1934, rugpjūčio 16, Nr. 33, p. 652–653.

[143] MEDVECKAS, A. Apleisti karių kapai. *Karys*, 1926, gegužės 12–18, Nr. 20 (364), p. 166.

[144] Mirė rašytoja Ona Pleirytė-Puidienė. *Trimitas*, 1936, sausio 30, Nr. 5, p. 99.

- [145] Mykolas Volodka. *Lietuvos karo invalidas*, 1938, Nr. 1, p. 70–71.
- [146] MORKŪNIENĖ, Vita. Paminklas į Tėvynę sugrįžusiam tėvui. [žr. 2015 10 12]. Prieiga per internetą: <<http://skrastas.lt/?data=2004-12-28&rub=1143711027&id=1146723316>>.
- [147] Motinai pagerbti diena. *Trimitas*, 1929, kovo 28, Nr. 13, p. 220.
- [148] MUGUJEVAS, Chadži-Muratas. *Ir Rytų fronte nieko naujo. (Bagdado vartai)*. Kaunas: Sakalas, 1931. 205 p.
- [149] Mūsų ir svetimoji spauda. *Kardas*, 1934, rugpjūčio 15, Nr. 16 (193), p. 327.
- [150] Mūsų karių kapai. *Karys*, 1924, gegužės 8–14, Nr. 19 (259), p. 161.
- [151] Mūsų karų ir kariuomenės istorija „Karyje“ (1919–1934 metų bibliografija). *Karys*, 1934, Nr. 21 priedas, p. 1–16.
- [152] N. N. Karių kapai Panevėžy. *Kardas*, 1926, birželio 10, Nr. 16 (40), p. 251–252.
- [153] Napoleono žygio ir žuvusiųjų minėjimas. *Kardas*, 1937, lapkričio 15, Nr. 22 (276), p. 519.
- [154] Napoleono žygio per Lietuvą skyrius V. D. Karo Muziejuje. *Karys*, 1938, sausio 1, Nr. 1, p. 15–16.
- [155] Nauji leidiniai. *Karys*, 1931, balandžio 9, Nr. 15 (619), p. 307.
- [156] Nauji leidiniai. *Karys*, 1935, rugpjūčio 22, Nr. 34 (857), p. 799–800.
- [157] NAUNČIKAS, [Kazys]. Mūsų karo žygiai laukia rašytojo plunksnos. *Kardas*, 1936, rugpjūčio 1, Nr. 15–16 (244–245), p. 425.
- [158] NORKUS, J. Kaip prasidėjo didysis karas. 20 metų sukakus. *Trimitas*, 1934, liepos 12, Nr. 28, p. 551–552.
- [159] *Nukentėję paminklai*. Sud. Marija Skirmantienė, Jonas Varanauskas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994. 243 p.
- [160] Nuotrauka. *Trimitas*, 1934, gegužės 31, Nr. 22, p. 437.
- [161] Nuotrauka. *Trimitas*, 1937, rugsėjo 23, Nr. 38 (875), p. 901.
- [162] Nurodymai atsiminimus rašantiems. *Kardas*, 1936, liepos 15, Nr. 14 (243), p. 390.
- [163] Pagerbti Didžiajame kare žuvę lietuviai ir prancūzai. *Kardas*, 1938, Nr. 22 (300), p. 536.
- [164] PALECKIS, Justas. *Didysis karas 1914–1918*. Kaunas: Skaitytovas, 1939. 112 p.
- [165] PALIAKAUSKAS, J. Latvijos Brolių kapai. *Karys*, 1935, lapkričio 7, Nr. 45 (868), p. 1072.
- [166] Pamaldos karo paliaubų dienos proga. *Lietuvos aidas*, 1936, lapkričio 12, Nr. 521 (3137), p. 3.
- [167] Pamaldos už kare žuvusius lietuvius ir prancūzus. *XX amžius*, 1939, lapkričio 10, Nr. 259 (1011), p. 2.
- [168] Pamaldos už žuvusius 1914–1918 metų kare. *Lietuvos aidas*, 1939, lapkričio 10, Nr. 684 (5086), p. 8.
- [169] PARLAND, Henri. Moderniškasis karo romanas. *Vairas*, 1930, birželis, Nr. 6, p. 261–264.
- [170] Pasaulinio karo balansai. Kas apskaičiuos, kiek Lietuvai padarė didysis karas nuostolių? *Lietuvos žinios*, 1934, rugpjūčio 4, Nr. 176 (4562), p. 3.
- [171] Pasaulio anykštėnų bendrija: Stasys Keblas. [žiūrėta 2016 09 22]. Prieiga per internetą: <<http://www.anykstenai.lt/asmens/asm.php?id=439>>. [Už informaciją autorius dėkoja dr. Norbertui Černiauskui].
- [172] Patarimai. *Trimitas*, 1933, gruodžio 7, Nr. 49, p. 981.
- [173] PETRAITYTĖ, Asta. Politika per kultūrą. Užsienio valstybių diplomatinis korpusas Kaune. *Darbai ir dienos*, 2002, t. XXX, p. 26–30.
- [174] PETRAITYTĖ, Asta. Užsienio valstybių diplomatinis korpusas Kauno kultūriniam gyvenime 1923–1940 metais. *Kauno istorijos metraštis*, t. III, 2002, p. 144–149.
- [175] PETRAITYTĖ-BRIEDIENĖ, Asta. Kultūriniai ryšiai: lietuvių-prancūzų draugija. *Darbai ir dienos*, 2011, t. LV, p. 225–234.

- [176] PETRUITIS, Jonas. *Didysis karas*. T. I–III. Kaunas: Žaibas, 1935–1937.
- [177] PETRUITIS, Jonas. Didžiojo karo dalyvių veiksmų sumanymai. Prancūzų operacijų planai. *Rytas*, 1934, rugpjūčio 1, Nr. 173 (3025), p. 5–6.
- [178] PETRUITIS, Jonas. Didžiojo karo dalyvių veiksmų sumanymai. *Rytas*, 1934, liepos 27, Nr. 169 (3021), p. 5; *Rytas*, 1934, rugpjūčio 4, Nr. 176 (3028), p. 5–6.
- [179] PETRUITIS, Jonas. Didžiojo karo dalyvių veiksmų sumanymai. Vokiečių planas. *Rytas*, 1934, liepos 26, Nr. 168 (3020), p. 5–6.
- [180] Pirmas didžiojo karo šūvis. Pirmas Rusijos Vokietijos bei Lietuvos parubežy šūvis. *Lietuvos žinios*, 1934, rugpjūčio 2, Nr. 174 (4560), p. 3.
- [181] P-KIS, J. Kaip jie užsuko baisiojo karo mašiną. *Lietuvos žinios*, 1934, rugpjūčio 1, Nr. 173 (4559), p. 4–5.
- [182] Plano paaikškinimas, 1920 m. sausio 14 d. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 231, l. 4–5.
- [183] PLEIRYTĖ-PUIDIENĖ, Ona. *Audroms siaučiant: apysakos / Vaidilutė*. Kaunas: Spaudos fondas, 1931. 143 p.
- [184] POCIŪNAS, Arvydas. Tragiški lietuvių karių likimai Pirmajame pasauliniame kare. *Karys*, 2001, Nr. 3, p. 25.
- [185] Prancūzijos ordinais lietuviams. *XX amžius*, 1938, lapkričio 17, Nr. 262 (717), p. 10.
- [186] Prancūzijos vyriausybės dovana. *Karys*, 1937, spalio 14, Nr. 42 (969), p. 1200.
- [187] Premjera Kinas „Eorum“, grandiozinė prancūziška filma Marnos didvyriai. *Lietuvos aidas*, 1939, gegužės 15, Nr. 225 (4627), p. 5.
- [188] Prieš 20 metų prasidėjo pasaulinis karas. Didžiojo Europos gaisro sukaktuvės minint. *Lietuvos žinios*, 1934, rugpjūčio 1, Nr. 173 (4559), p. 3–4.
- [189] Pro Memoria, apie vokiečių karių kapų sutvarkymą Lietuvoje, 1932 m. spalio 7 d. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1484, l. 24.
- [190] Protokolas Nr. 46, 1935 m. lapkričio 22 d. LCVA, f. 945, ap. 1, b. 1, apv. l. 48.
- [191] Prūsų lietuviai, žuvę kovose su rusais ties Kaunu. *Trimitas*, 1934, gruodžio 13, Nr. 50, p. 968.
- [192] PUTINĖLIS. Kauno kapuose ilsisi trijų armijų kariai. *Trimitas*, 1935, lapkričio 28, Nr. 48 (781), p. 914.
- [193] RADUS-ZENKAVIČIUS, Leonas. *Im Nebel des Vergangenen. Erinnerungen eines ehemaligen Generalstäblers der alten russischen Armee*. Memel: Rytas, 1933. 236 p.
- [194] RADUS-ZENKAVIČIUS, Leonas. *Trumpas Didžiojo karo eskizas*. Kaunas: Vyriausiojo štabo Karo mokslo skyrius, 1924. 296 p.
- [195] RAILA, Bronys. Algirdo sūnūs (Radio vaizdelis kariuomenės šventės proga, lapkričio 23 d.). *Karys*, 1935, sausis, Nr. 1, p. 10.
- [196] Raštas Petrui Ruseckui, 1939 m. vasario 11 d. LCVA, f. 945, ap. 1, b. 60, l. 19.
- [197] RAŠTIKIS, Stasys. Didžiojo karo paliaubų sukaktuvių proga. *Trimitas*, 1929, lapkričio 14, Nr. 46, p. 765–766.
- [198] RAULINAITIS, [Pranas Viktoras]. Dėl sustiprinto prancūzų kalbos mokymo. Ar nereikėtų prancūzų gimnazijos? *XX amžius*, 1938, vasario 17, Nr. 38 (493), p. 7.
- [199] REMARQUE, Erich Maria. *Kelias atgal*. T. I–II. Kaunas: Naujasis Žodis, 1931. 405 p.
- [200] REMARQUE, Erich Maria. *Trys draugai*. Kaunas: Antikvaras, 1939. 287 p.
- [201] REMARQUE, Erich Maria. *Vakarų fronte nieko naujo*. Kaunas: Sakalo b-vė, 1929. 256 p.
- [202] RICHTHOFEN, von Manfred. *Raudonasai karo lakūnas*. Kaunas: Vyriausiojo štabo Karo mokslo valdyba, 1926. 148 p. [vertimo medžiaga: LCVA, f. 929, ap. 6, b. 258].
- [203] RIMKA, Albinas. Lietuvos karo nuostoliai. *Mūsų žinynas*, 1923, t. V, Nr. 14, p. 305–319.
- [204] Rinktinėse ir būriuose. Alytus. *Trimitas*, 1934, vasario 22, Nr. 8, p. 159–160.

- [205] Rinktinėse ir būriuose. Kėdainiai. *Trimitas*, 1930, gegužės 29, Nr. 22, p. 441.
- [206] Rinktinėse ir būriuose. Stelmužė. *Trimitas*, 1931, rugsėjo 3, Nr. 36, p. 710–711.
- [207] R-YS. Mūsų karių kapai. *Karys*, 1924, gegužės 8–14, Nr. 19 (259), p. 161.
- [208] RUSECKAS, Petras. Lietuviai kariai vokiečių nelaisvėj. *Karys*, 1929, gruodžio 19, Nr. 51–52 (551–552), p. 851.
- [209] Rusų episkopalinio sinodo vyriausiasis igaliojotinis karo nuostoliams ir karžygių kapams užsienyje, 1928 m. birželio 28 d. *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 71, l. 2.
- [210] RUTENBERGAS, G. Kas yra didžiojo karo kaltininkas? *Lietuva*, 1925, rugpjūčio 17, Nr. 181 (1977), p. 1–2.
- [211] RUŽANCOVAS, Aleksandras. Dėlei Karo muziejaus ir atskirų dalių muziejų įkūrimo. *Karys*, 1921, balandžio 28, Nr. 17 (101), p. 190–191.
- [212] S. Dar dėl karių kapų. *Karys*, 1922, rugsėjo 9, Nr. 36 (172), p. 430.
- [213] SAFRONOVAS, Vasilijus. Pirmojo pasaulinio karo atminimas Lietuvoje ir Rytų Prūsijoje: naujų tyrimų pradžia. *Lituanistica*, 2015, t. 61, Nr. 3 (101), p. 149–159.
- [214] Savivaldybės rūpinsis rusų karių kapais. *Trimitas*, 1936, birželio 18, Nr. 25 (810), p. 594.
- [215] Sąrašas kapinių ir atskirų laike pasaulinio karo žuvusiųjų Lietuvos neokupuotoje dalyje rusų karių, karo nelaisvių bei civilių asmenų, 1928 m. lapkričio 19 d. *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 71, l. 67–89.
- [216] Sąrašas knygų, padovanotų Prancūzijos Respublikos Vyriausybės kariuomenės bibliotekai, 1937 m. *LCVA*, 929, ap. 6, b. 208, l. 396–402.
- [217] SCANLON, William T. *Dieve, pasigailėk mūsų!* Didžiojo karo (1918 metų) apysaka – amerikonių „Vakarų fronte nieko naujo“. Marijampolė: [s. n.], 1932. 400 p. [God Have Mercy On Us!: A Story of 1918 by William T. Scanlon].
- [218] SIMONAITYTĖ, Ieva. *Vilius karalius*. T. I. Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1939. 445 p.
- [219] SKORUPSKIS, Vladas. A. Uspenskio „Kare“. *Naujoji Romuva*, 1932, gegužės 15, Nr. 20 (72), p. 477.
- [220] SKRIPKAUSKAS, Antanas. *Romanas be moters: epizodas iš Didžiojo karo laikų*. Šiauliai: [s. n.], 1932. 209 p.
- [221] Sofijos Smetonienės žodis šaulių pusvalandžio metu balandžio 9 d. *Trimitas*, 1938, balandžio 14, Nr. 15 (904), p. 367.
- [222] STALIŪNAS, Darius. Žuvusių karių kultas tarpukario Lietuvoje. *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, 2001, t. 17, p. 120–132.
- [223] STANAITIS, [Simas]. Žvilgsnis į praeitį. *Lietuvos karo invalidas*, 1938, Nr. 1, p. 8.
- [224] STANKAITIS. Didysis karas (20 metų nuo jo pradžios). *Karys*, 1934, rugpjūčio 2, Nr. 31 (802), p. 611–614.
- [225] S-TIS, V. [STEPONAITIS, Vytautas]. Klaikuma. *Kardas*, 1931, kovas, Nr. 3 (23), p. 44–45.
- [226] STR. S. Mūsų karių kapai. *Kardas*, 1926, kovo 30, Nr. 9 (33), p. 130.
- [227] Svetimos kariuomenės. Latvija. *Kardas*, 1925, birželio 1, Nr. 10, p. 15.
- [228] Š. Š. Didįjį karą beminint. *Trimitas*, 1924, rugpjūčio 7, Nr. 199, p. 10–12.
- [229] ŠAPOKAS, J. Iš kariuomenės gyvenimo. Alytaus kapuose. *Karys*, 1923, rugsėjo 20–26, Nr. 38 (226), p. 428.
- [230] ŠAULĖ MARIA. Motina, *Trimitas*, 1933, gegužės 4, Nr. 18, p. 351–352.
- [231] Šauliai tvarkys kapus. *Trimitas*, 1930, kovo 27, Nr. 13, p. 258.
- [232] Šaulių gyvenimas. Griškabūdis. *Trimitas*, 1940, birželio 13, Nr. 24 (1017), p. 598.
- [233] ŠAULYS ŠAUKLYS. Dar pavojus. *Trimitas*, 1925, vasario 19, Nr. 7, p. 193.
- [234] ŠEMERYS, Salys. *Granata krūtinėj* [eilėraščiai]. Kaunas: keturių vėjų leidinys, 1924. 30 p.

- [235] Šiandien Kaune minima Didžiojo karo paliaubų 20 m. sukaktis. *Lietuvos aidas*, 1938, lapkričio 11, Nr. 511 (4320), p. 5.
- [236] Šūvis, įžiebęs Didįjį karą. Austro Vengrijos sosto įpėdinio Pranciškaus Ferdinando nužudymas. *Lietuvos žinios*, 1934, birželio 28, Nr. 145 (4531), p. 3; 1934, birželio 30, Nr. 146 (4532), p. 3; 1934, liepos 2, Nr. 147 (4533), p. 3; 1934, liepos 3, Nr. 148 (4534), p. 4; 1934, liepos 4, Nr. 149 (4535), p. 4; 1934, liepos 5, Nr. 150 (4536), p. 4; 1934, liepos 6, Nr. 151 (4537), p. 4; 1934, liepos 9, Nr. 153 (4539), p. 4; 1934, liepos 10, Nr. 154 (4540), p. 4.
- [237] Taip Lietuva sutiko D. karo paliaubas. *Lietuvos aidas*, 1938, lapkričio 11, Nr. 512 (4321), p. 6.
- [238] TAUTIETIS. Žmonijos žaizda. *Trimitas*, 1925, birželio 18, Nr. 23, p. 756.
- [239] TUMAS, Kazys. Šaulių fiziškas lavinimas. *Trimitas*, 1938, gegužės 26, Nr. 21 (910), p. 500–501.
- [240] Tvarko karių kapus. *Karys*, 1930, balandžio 10, Nr. 15 (567), p. 304.
- [241] URM 1919 m. rugsėjo 15 d. raštas. *LCVA*, f. 377, ap. 9, b. 29, l. 12.
- [242] URM 1920 m. lapkričio 23 d. raštas VRM. *LCVA*, f. 377, ap. 9, b. 29, l. 27.
- [243] USPENSKIS, Aleksandras. *Didžiajame kare: Lietuva – Rytų Prūsija 1914–1915 m. Karininko atsiminimai su didž. karo vaizdais ir kovų schemomis*. Kaunas: Sakalas, 1935. 239 p.
- [244] V. Nepriklausomos Lietuvos pirmas dešimtmetis. *Trimitas*, 1928, vasario 16, Nr. 7, p. 215–220.
- [245] V. S. Didžiojo karo romanai. *Kardas*, 1930, kovas, Nr. 3 (11), p. 38–40.
- [246] V. Steponaičio 1936 m. liepos 30 d. laiškas Rapolui Krivečkaiti (Pagyriai). *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 187, l. 227.
- [247] VAIČIŪNAS, A. Kuo pats kvepia, tuo ir kitą tepa? *Trimitas*, 1926, vasario 25, Nr. 8, p. 238–239.
- [248] VAIČIŪNAS, V. Džiova. *Trimitas*, 1926, sausio 14, Nr. 2, p. 52–53.
- [249] Valstybės Prezidento kalba gruodžio 8 d., minint Lietuvių Komiteto dvidešimties metų sukaktį. *Trimitas*, 1934, gruodžio 13, Nr. 50, p. 957–958.
- [250] Valušienė apdovanota Garbės legiono ordinu. *Lietuvos aidas*, 1939, vasario 3, Nr. 54 (4456), p. 5.
- [251] VAREIKIS, Vygantas. Karo žymė: pasaulio vaikystės pabaiga. *Kultūros barai*, 2016, Nr. 3, p. 86–92.
- [252] VIENAS APSIVILUSIŲ. Patriotizmas ir atsidėjimas. *Kardas*, 1925, gegužės 1, Nr. 8, p. 4.
- [253] VIKTORAS VYTENIETIS. Šauliai sutvarkė kapus. *Karys*, 1934, gegužės 1, Nr. 22 (793), p. 437.
- [254] VIRPA, B. Mūsų pamirštieji. *Lietuva*, 1925, vasario 10, Nr. 33 (1829), p. 2.
- [255] Vokiečių kariuomenės ir Amerikos Raudonojo Kryžiaus atstovai Lietuvoje. *Karys*, 1928, gegužės 16–31, Nr. 21–22 (469–470), p. 419–421.
- [256] Vokiečių karo kapinių globojimas 1921 m. *LCVA*, f. 377, ap. 9, b. 29, l. 38–130.
- [257] VRM Tikyby departamentas, 1919 m. rugsėjo 18 d. *LCVA*, f. 377, ap. 9, b. 29, l. 13.
- [258] VRM Tikyby departamento 1919 m. rugsėjo 19 d. raštas apskričių viršininkams. *LCVA*, f. 377, ap. 9, b. 29, l. 14.
- [259] Ž. Vakarų fronte nieko naujo. *Kardas*, 1929, gruodis, Nr. 8, p. 112–121.
- [260] ŽADEIKA, Vaclovas. *Karo veiksmų Rytprūsijos 1914 m. rugp. – rugs. m. I dalis. Generalinio štabo kursai I-ji laida*. Kaunas: Generalinio štabo kursų leidinys, 1932. 67 p.
- [261] ŽADEIKIS, Pranciškus. *Didžiojo karo užrašai. I dalis. 1914–1915–1916 metai*. Klaipėda: Lituania, 1921.
- [262] ŽEMAITIS, B. Vertimai. *Vairas*, 1935, spalio, t. XV, Nr. 10, p. 248–249.
- [263] Ž-KAS, J. Penkiolika metų. *Trimitas*, 1938, sausio 20, Nr. 3 (892), p. 56–58.
- [264] ŽL. Didžiojo karo pradžios sukaktis. *Lietuvos aidas*, 1934, liepos 28, Nr. 170 (2137), p. 7–8.
- [265] ŽUTAUTAS, V. Kauno karių kapinės. *Kardas*, 1926, vasario 20, Nr. 5 (29), p. 72.
- [266] Žuvusieji kariai. *Karys*, 1927, spalio 26 – lapkričio 2, Nr. 43 (439), p. 385–386.

[267] Žuvusiųjų gerbimas. *Karys*, 1925, sausio 1–7, Nr. 1 (293), p. 7.

[268] ГРОМОБ, Моисей. *Karas Lietuvoj*. Brokoly, N. Y.: Dienraštis Laisvė, 1933. 223 p.

VYTAUTAS JOKUBAUSKAS

The Great War: Discourses and Remembrance Practices in Interwar Lithuania

Summary

The paper offers analysis of the discourses on the Great War (World War I) and of the practices of the culture of remembrance in interwar Lithuania. The research addresses the scope and the nature of literary fiction dealing with the theme of the Great War in interwar Lithuania (with the focus on the literary merits of translated works by foreign authors and of those by local authors, the ‘upsurge’ of and changes in the fiction on war), and the significance of the war to the public at large; the research also expands on the practices of the commemoration of the Great War and on the maintenance of military cemeteries in interwar Lithuania.

On the one hand, literature on war in interwar Lithuania was an object of analysis, while, on the other hand, it represented a field of publishing industry with the works by foreign authors translated and local authors published. The Great War was a landmark event for a whole generation. It changed people’s lives and attitudes to war, and opened up new horizons for war fiction. Multitudes of young gifted people had to spend several years at the front because of universal conscription. Later they wrote books often based on their own experience, or even their diaries, that became literary classics. In Lithuania translated works came first: the publication of the novel *All Quiet on the Western Front* can be considered a turning point that was followed by the works of Lithuanian authors. In a sense, the 1930s were a time of a breakthrough for the literature on the subject of the Great War in Lithuania.

Certain episodes of the Great War, such as its outbreak and causes, the German occupation, and the military actions reflecting the war experience of the Lithuanians (1914 in East Prussia, the battle of Augustów in 1915, and the fall of Kaunas Fortress) were actualised in interwar Lithuania. Such a situation stemmed from geographical and national reasons: the said operations took place on the ‘Lithuanian lands’ with numerous involvement of the Lithuanians. There were controversial judgements on the war: on the one hand, it had caused heavy casualties and immense material losses leading to moral decay and changes in the heretofore familiar mode of life and mindset. On the other hand, the war ‘woke up’ the Lithuanian nation and created conditions for the restoration of the Lithuanian state, which was straightforwardly referred to as a true miracle and was thought impossible were it not for the Great War (followed by the fall of three European empires). The casualties of the Great War therefore came to be seen as a sacrifice on the ‘altar of freedom’ of Lithuania and this claim was further reinforced by the fact that a great number of Lithuanian soldiers took part in the Great War serving in the armies of other countries (in particular those of Russia, Germany, and the United States) and many of them perished on various fronts.

The war was a consistent theme in the public discourse of interwar Lithuania, coming up now and then, touching upon different practices related to the ritual of remembrance of the war. Commemorations of the Great War anniversaries had distinct political connotations and transformed in relation to the developments in the Lithuanian foreign policy of that time. The Lithuanian-French Association, the members of which included influential figures of Lithuania of the time, was actively involved in these activities, therefore the Lithuanians and the French, along with Lithuania and France, had to be brought closer together through the experience of common fighting and by the threat of a common enemy (Germany). Furthermore, references and suggestions could be found that Lithuanians were involved in the defence of France (fighting in East Prussia in 1914 and later on as part of the US Army on the Western Front).

The question of the maintenance and upkeep of the graves and military cemeteries of the Great War had a marked national aspect. From 1919, the *Volksbund* was in charge of the maintenance of German war graves. The Lithuanian press constantly referred to the example of neighbouring Latvia where the upkeep of the Great War military cemeteries started even before the end of the war. The attitude of the Lithuanian public and institutions toward the war graves can be split into two stages – before and after 1927. The practice of the maintenance of war graves was rare during the first period: even the graves of the fighters for independence were neglected and forgotten during that time, while the graves of the Great War soldiers were sometimes subjected to disrespectful treatment. In 1927 a systematic maintenance and upkeep of the graves of the fighters of the Wars of Independence was launched according to the German and Latvian pattern, and eventually consideration was given to the maintenance of the Great War military cemeteries as well, with actual work recorded in the 1930s.

Keywords: the Great War (World War I), discourse, military cemetery, literature on war, war losses, Lithuanian-French Association